

obećanju ne smije se dodati smisao, prema kojemu bi nagrade postale pokretači djelovanja. Ljubav, kojom se liberalni način mišljenja veže za jednog dobročinitelja, ne povodi se za dobrom koje prima onaj kome je potrebno, već samo za dobrotom *volje* onoga koji je spreman udijeliti ga: čak i kad ovaj nije u stanju to učiniti ili da ga u izvršenju općega dobra spriječe neki drugi motivi, koje sa sobom donosi obzirnost.

To je moralno dostojanstvo ljubavi, koju kršćanstvo nosi sa sobom, koja, osim nekih izvana joj nanesenih prinuda, pri češćoj promjeni mišljenja, kroza nj svjetluca i koja ga je održala protiv neraspoloženja koje bi ga inače moralo pogoditi, i koja se (što je čudno), u vrijeme najvećeg prosvjećivanja koje je ikad postojalo među ljudima, uvijek pojavljuje u toliko jasnijem svjetlu.

Ako bi kršćanstvo jednoga dana prestalo biti dostojno ljubavi (što bi se lako moglo dogoditi, ako bi se ono, umjesto svojim nježnim duhom, naoružalo zapovijedajućim autoritetom), tada bi moralo, budući da u moralnim stvarima ne postoji nikakva neutralnost (a još manje koalicija suprotnih načela), neraspoloženje i suprotstavljanje njemu postati vladajući način mišljenja ljudi; a *antikrist*, koga ionako smatraju prethodnikom sudnjega dana, započeo bi svoju, iako samo kratkotrajnu, vladavinu (vjerojatno zasnovanu na strahu i sebičnosti): a tada bi, iako je kršćanstvo *određeno* za sveopću svjetsku religiju, ali kako mu sudbina nije *povlađivala*, nastupio (obratni) *kraj svih stvari* u moralnom obziru.

PREMA VJEČNOM MIRU

Zum ewigen Frieden.
Ein philosophischer Entwurf

(Königsberg, Nicolovius, 1795.)

Tiče li se ovaj satirični natpis na gostionici nekoga nizozemskoga gostioničara, na kojoj je bilo naslikano groblje, *ljudi* uopće, ili državnih poglavara koji su nezasitni rata, ili možda samo onih filozofa što sanjaju taj slatki san napose, to pitanje možemo ostaviti neriješenim. Ali kako političar-praktičar gleda s velikim samodopadanjem na političkog teoretičara kao na čovjeka koji raspolaže samo suhim knjiškim znanjem, te za državu, koja polazi od iskustvenih načela, ne može svojim idejama bez stvarnog sadržaja predstavljati nikakvu opasnost, i kome uvijek može dopustiti da kaže sve što hoće, a da se svjetski *iskusni* državnik na to ne osvrne, to autor ovoga djela traži za sebe da on i u slučaju razmimoilaženja s njime ostane dosljedan i da u njegovim pogledima, koje se usudio javno iskazati, ne nasluti opasnost za državu. Ovom *clausula salvatoria* želio bi se autor djela izričito, na najljepši način, ograditi od svakoga zlonamjernoga tumačenja.

PRVI ODJELJAK

koji sadrži preliminarne članove vječnog mira među državama

1. »Nijedan mirovni ugovor ne treba smatrati valjanim ako je sklopljen tako da prešutno sadrži povod budućem ratu.«

U tom slučaju bilo bi to samo primirje, odlaganje neprijateljstava, a ne *mir* koji znači kraj svih neprijateljstava, i uz pridjev *vječan*, već čini sumnjiv pleonazam. Svi postojeći uzroci budućeg rata, iako su oni samim stranama – ugovornicama zasad još nepoznati, poništeni su do jednoga zaključenjem mirovnog ugovora, bez obzira na to hoće li ih neko nepronicljivo traganje otkriti i iskopati iz arhivskih dokume-

nata. – Prešućivanje (*reservatio mentalis*) starih pretenzija koje zasad možda nijedna strana ne spominje zato što je svaka od njih suviše iscrpljena pa ne može nastaviti rat, ali koje će u budućnosti biti izmišljene u zloj namjeri da se za tu svrhu iskoristi prva zgodna prilika, spada u jezuitsku kazuistiku i, ako se stvar pravo uzme, ispod je dostojanstva vladara, kao i ispod časti njegova ministra koji bi bio sklon takvim dedukcijama.

Ako se, međutim, po prosvijećenim pojmovima državne mudrosti smatra da se prava čast države sastoji u trajnom povećavanju njezine moći, bez obzira na sredstva, onda će, dakako, ovo shvaćanje izgledati školsko i pedantno.

2. »Nijednu samostalnu državu (bez obzira na to je li ona velika ili mala) ne može druga država steći naslijeđem, zamjenom, kupovinom niti darivanjem.«

Država nije imovina (*patrimonium*) kao što je, na primjer, zemlja što je ona zauzima. Ona je zajednica ljudi kojoj nitko drugi ne može zapovijedati niti njome raspolagati doli ona sama. Nju, koja je zasebno stablo s vlastitim korijenjem, nakalemiti drugoj državi znači uništiti joj opstanak kao moralnoj ličnosti i pretvoriti je u stvar, a to se protivi ideji prvotnog ugovora, bez koje se ne može zamisliti pravo ni kod jednog naroda.¹ Svakome je poznato u kakvu je opasnost u naše vrijeme sve doskora dovodila Europu – jer ostali dijelovi svijeta nikada nisu za to znali – predrasuda o tom načinu stjecanja, naime da se i države mogu međusobno ženiti. To je dijelom neka nova vrsta industrije kojom se bez utroška snage, obiteljskim vezama, postaje preko mjere snažan, a dijelom način da se tako poveća posjed zemalja. – Ovamo treba ubrojiti i slučaj kad jedna država iznajmljuje vojsku drugoj protiv nezajedničkog neprijatelja. Pritom se podanici upotrebljavaju i troše kao stvari kojima se rukuje kako tko hoće.

3. »Stajaće vojske (*miles perpetuus*) trebaju s vremenom potpuno nestati.«

One neprestano prijete ratom drugim državama, jer su uvijek spremne pokazati se naoružane za takav pothvat. One

¹ Nasljedna država nije država koju može druga naslijediti, nego ona koja svoje vladarsko pravo može nasljedstvom prenijeti na drugu fizičku osobu. U tom slučaju stječe država vladara, a ne vladar kao takav (tj. već kao vladar jedne druge države) državu.

prisiljavaju države da se međusobno bez granica nadmeću u broju naoružanih ljudi, a kako to zahtijeva velike izdatke, mir konačno postaje još mučniji od kratkog rata, pa takve vojske postaju same po sebi uzrok napadačkih ratova kojima se želi postići rasterećenje. Osim toga, ako su ljudi plaćeni za to da ubijaju ili da budu ubijeni, to znači da su upotrijebljeni kao prosti strojevi ili oruđe u ruci nekoga drugog (države), a tako nešto se ne može dovesti u sklad s pravom čovjeka u našoj vlastitoj osobi.² Sasvim je druga stvar kad se građani dobrovoljno, s vremena na vrijeme, vježbaju u rukovanju oružjem, kako bi tako sebe i svoju domovinu osigurali od napada. – Isto tako bi bilo i s nagomilavanjem bogatstva, jer bi to druge države shvatile kao prijetnju ratom, a to bi ih prisililo da eventualni rat preduhitre (jer od tri sile: *vojne, savezničke i novčane*, moglo bi se reći da je ova posljednja najpouzdanije ratno oruđe, samo što je vrlo teško procijeniti njezinu veličinu).

4. »Država se ne smije zaduživati zbog vanjskih državnih razmirica.«

Ako se u državi ili izvan nje traži pomoć u gospodarske svrhe (za popravak putova, podizanje novih naselja, izgradnju žitnica za slučaj nerodnih godina, itd.), onda taj pomoćni izvor nije sumnjiv. Ali kao mehanizam u međusobnoj borbi jedne sile protiv druge, kreditni sustav dugova što rastu unedogled, ali ipak tako da je sadašnje potraživanje uvijek osigurano (jer nije vjerojatno da će se svi vjerovnici istodobno s time pojaviti), takav kreditni sustav – duhoviti izum jednoga trgovačkog naroda u ovome stoljeću – opasna je novčana sila, državna blagajna za vođenje rata veća od blagajne svih drugih država, koja se može iscrpiti samo kad jednom u budućnosti presuše dažbine (što se opet može dugo sprečavati, oživljavanjem prometa i njegovim protudjelovanjem na industriju i privredu). Tako olakšano ratovanje, kao i sklonost vlastodržaca tome, koja je izgleda ukorijenjena u ljudskoj prirodi, velike su smetnje za ostvarenje vječnog mira, pa bi jedan preliminarni član morao to zabraniti, utoliko prije što će konačno ipak državno bankrotstvo neizbježno oštetiti i mnoge druge države istodobno, bez njihove krivice, i time ih javno povrijediti. Prema tome,

² Tako je neki bugarski knez odgovorio grčkom caru, kad je ovaj htio s njim riješiti spor na lijep način, dvobojem, bez prolijevanja krvi svojih podanika: »Kovač koji ima kliješta neće svojim rukama vaditi usijano željezo iz žeravice.«

druge države su barem u pravu da se udruže protiv takve države i njezinih bezobzirnih namjera.

5. »Nijedna se država ne smije nasilno upletati u ustav i vladu druge.«

Jer, što joj može dati pravo na to? Zar možda skandal kojim jedna država sablažnjuje podanike druge države? Međutim, ovaj prije može poslužiti kao opomena, jer je primjer golemih nevolja što ih je na sebe navukao jedan narod svojim bezakonjem. I uopće, loš primjer što ga jedna slobodna osoba daje drugoj (*scandallum acceptum*) ne znači povredu ove druge. – Ovamo, istina, ne bi spadao slučaj kad se jedna država zbog unutarnjih razmirica podijeli na dva dijela, pa svaki za sebe čini zasebnu državu koja hoće zavladata cjelinom, i ako bi sada koja strana država jednom od tih dijelova ukazala pomoć, to se ne bi moglo smatrati miješanjem u uređenje druge države (jer u njoj tada vlada anarhija). No, sve dok ovaj unutarnji sukob još nije riješen, upletanje vanjskih sila značilo bi povredu prava jednog ni od koga ovisnoga naroda, koji se samo bori sa svojom unutarnjom bolešću, pa bi tako bilo očigledna sablazan (skandal) i ugrožavalo bi samostalnost svih država.

6. »Nijedna si država u ratu s drugom ne smije dopustiti takva neprijateljstva koja bi u budućem miru nužno onemogućila međusobno povjerenje, a to su: iznajmljivanje plaćenih ubojica (*percussores*), trovača (*venefici*), kršenje ugovora, poticanje na izdaju (*perduellio*) u državi s kojom se ratuje.«

To su nečasne ratne lukavštine. I usred rata mora ostati stanovitog povjerenja u neprijateljev način mišljenja, jer bi u protivnom slučaju bilo nemoguće sklopiti mir, pa bi se neprijateljstvo razbuktalo u rat do istrebljenja (*bellum internecinum*). Rat je tek nužno sredstvo u nevolji kojim se u prirodnom stanju (u kojem ne postoji sud koji bi mogao pravomoćno suditi) silom održava vlastito pravo; i u kojem se nijedna od zaraćenih država ne može proglasiti za nepravednog neprijatelja (jer to već pretpostavlja sudsku presudu), jer tek *ishod* rata, kao na takozvanom Božjem sudu, odlučuje na čijoj je strani pravo. A između država ne da se zamisliti kazneni rat (*bellum punitivum*), budući da između njih ne postoji odnos pretpostavljenoga prema podređenome. – Iz toga slijedi da bi se rat do istrebljenja, koji može zatrti podjednako obje stra-

ne, a zajedno s njima i njihovo svekoliko pravo, završio vječnim mirom na velikom groblju čovječanstva. Prema tome, takav se rat, kao i upotreba sredstava koja njemu vode, mora neizostavno zabraniti. A da spomenuta sredstva neminovno tamo vode, jasno je po tome što se one paklene vještine, same po sebi niske, ne bi dugo zadržale u granicama rata kad bi se jednom već počele koristiti – kao primjerice špijunaža (*uti exploratoribus*) kod koje se iskorišćuje nečasnost drugih (koja se u svijetu ne može iskorišteniti) – nego bi prešle i u stanje mira i tako potpuno uništile njegove ciljeve.

Svi navedeni zakoni su objektivno, tj. prema intenciji vlastodržaca, zakoni koji nešto zabranjuju (*leges prohibitiveae*). No, jedni od njih spadaju u onu vrstu strogih zakona (*leges strictae*) koji vrijede bez obzira na okolnosti, te traže hitno izvršenje (kao oni pod 1, 5, 6), dok drugi (kao oni pod 2, 3, 4), iako nisu izuzeci od općih pravila, daju, prema prilikama, subjektivno šire ovlasti (*leges latae*) glede njihova provođenja, te dopuštaju da se njihovo izvršenje odgodi, ali da se pritom ne gubi iz vida njihova svrha. Tako, primjerice, *uspostavljanje* slobode koje su izvjesne države bile lišene (po čl. 2) ne smije se odgoditi do nigdarjeva (*ad calendas graecas*, kao što je obećavao August), jer je odugovlačenje dopušteno ne zato da se sloboda uopće ne povрати, nego samo zato da se to ne izvrši pre naglo i na taj način protivno samoj namjeri. Zabrana se ovdje odnosi na način *stjecanja*, koji ubuduće ne smije vrijediti, ali ne i na *prevagu*. Jer, premda ono nema tamo nužan pravni vid, ipak su ga u svoje vrijeme, tj. u vrijeme pozitivnog stjecanja, sve države prema tadašnjem javnom mnijenju smatrale pravovaljanim.³

3

Ima li, osim zakona koji nešto nalažu (*leges praeceptivae*) i onih koji nešto zabranjuju (*leges prohibitiveae*), i takvih zakona koji nešto dopuštaju (*leges permissivae*), u to se dosad s razlogom sumnjalo. Jer, zakoni su uopće zasnovani na objektivnoj praktičnoj nuždi, a dopuštenje na praktičnoj slučajnosti stanovitih postupaka. Prema tome bi nas *dopusni* zakon silio da uradimo nešto na što ne možemo biti prisiljeni, a to bi bila proturječnost ako objekt zakona u oba slučaja ima isto značenje. – Zabrana koju smo pretpostavili tiče se ovdje kod dopunskog zakona samo budućeg načina stjecanja nekog prava (npr. nasljedstvom), a oslobođenje od te zabrane, tj. dopuštenje, odnosi se na sadašnju *prevagu*, jer ovo drugo, na prijelazu iz prirodnog stanja u građansko, premda nije pravovaljano, ipak prema jednom dopusnom zakonu prirodnog prava može trajati i dalje, kao pošteno posjedovanje (*possessio putativa*). No, putativno posjedovanje, koje je kao takvo konstatirano u prirodnom pravu, zabranjeno je nakon prijelaza u građansko stanje, u kojem se ne

DRUGI ODJELJAK

koji sadrži definitivne članove vječnog mira
među državama

Prirodno stanje (*status naturalis*) među ljudima koji žive jedni uz druge nije stanje mira nego, naprotiv, ratno stanje, tj. ono u kojem, istina, neprijateljstvo ne izbija u svakom trenutku, ali to izbijanje ipak stalno prijeti. Mirovno stanje treba dakle *ustanoviti*. Pritom, okaniti se neprijateljstva još ne znači dati garanciju za mir; i sve dok jedan susjed ne da drugome tu garanciju – što je moguće samo u zakonskom stanju – onaj koji ju je tražio može s ovim postupati kao s neprijateljem.⁴

može pravo steći na sličan način. Ovlast za trajno posjedovanje ne bi moglo postojati da je takvo stjecanje ostvareno u građanskom stanju. Jer, u njemu bi takvo posjedovanje, kao povreda, moralo odmah prestati čim bi se utvrdilo da nije pravovaljano. Ovime sam htio samo usput skrenuti pažnju učiteljima prirodnog prava na pojam jedne *lex permissiva*, onako kako se on sam od sebe nameće umu koji sistematizira i raspoređuje osobito zato što se on u statutarom civilnom pravu češće upotrebljava, samo s tom razlikom što samo prohibitivni zakoni stoje sami za sebe, a dopuštenja nisu unijete u te zakone kao ograničavajući uvjet (kako bi trebalo biti), nego su ubačene među iznimke. – Tako se npr. kaže: zabranjuje se ovo ili ono: prvo, drugo, treće, itd., do u nedogled, dok su odobrenja dodana zakonu slučajno, ne po nekom načelu, nego tapkajući među konkretnim slučajevima umjesto da su uvjeti uneseni u formulu prohibitivnog zakona, čime bi on ujedno postao i dopusni zakon. – Stoga treba žaliti što je tako brzo napušten duhoviti neriješeni nagradni zadatak mudroga i štovanoga grofa Windischgrätza, koji je upravo išao za tim. Mogućnosti takve formule (slične matematičkoj) jedini je pravi probni kamen dosljednog zakonodavstva, jer će bez nje tzv. *ius certum* ostati uvijek samo smjerna želja. Inače ćemo imati samo *generalne* zakone, koji vrijede *općenito*, ali ne *univerzalne* zakone, koji su *općevrijedeći*, kako to upravo, reklo bi se, i traži pojam jednoga zakona.

4 Obično se uzima da se ni s kim ne smije postupati neprijateljski, osim u slučaju da me je on stvarno povrijedio, a to je sasvim ispravno ako smo obojica u građanskom zakonskom stanju. Jer time što je netko stupio u to stanje, pruža drugome potrebnu sigurnost (preko vlasti kojoj su obojica podčinjeni). – No, pojedinac (ili narod) u čisto prirodnom stanju oduzima mi tu sigurnost i vrijeda me već samim tim stanjem ako živi pored mene, vrijeda me iako ne djelom (*factum*), a ono bezakonitošću svoga stanja (*status iniusto*), pa makar i ne poduzimao ništa protiv mene: i kako me time stalno ugrožava, mogu ga prisiliti ili da sa mnom stupi u zakonski odnos ili da se ukloni iz mog susjedstva. – Prema tome, postupak na kojem se zasnivaju svi idući članovi glasi: svi ljudi koji mogu uzajamno djelovati jedan na drugoga moraju potpadati pod neko građansko uređenje.

Svaki je pravni ustav, što se tiče osoba koje su njime obuhvaćane:

- 1) ustav prema *pravu građana ljudi* jednoga naroda (*ius civitatis*);
- 2) prema *međunarodnom pravu država* u međusobnom odnosu (*ius gentium*);
- 3) prema *pravu građana svijeta*, ako ljude i države koji svojim odnosom utječu jedni na druge promatramo kao građane jedne općeljudske države (*ius cosmopoliticum*). – Ta podjela nije proizvoljna, već je nužna ako je riječ o ideji vječnog mira. Jer, kad bi samo jedan pojedinac ili država bili u odnosu uzajamnoga fizičkog utjecaja, a uz to u prirodnom stanju, onda bi takav odnos bio povezan s ratnim stanjem, dok ovdje upravo postoji namjera da se ljudi takvog stanja oslobode.

Prvi definitivni član vječnoga mira

Građanski ustav
u svakoj državi treba biti republikanski

Ustav koji proistječe iz ideje izvornog ugovora, a na kojem mora počivati sveukupno zakonodavstvo, republikanski je ustav, zasnovan, prvo: na načelima *slobode* svih članova jednog društva (kao ljudi); drugo: na načelima *ovisnosti* svih o jednom jedinom zajedničkom zakonodavstvu (kao podanika); i treće: na zakonu *jednakosti* svih (kao građana države).⁵ U pravnom pogledu to je baš ono uređenje koje čini pravi temelj svake građanske konstitucije. I pitanje je samo: je li ta konstitucija jedina koja može dovesti do vječnoga mira.

Republikanski ustav, osim čestitosti svojeg porijekla iz čistog izvora pojma prava, sadrži i nadu da će dovesti do želje-

5 *Pravna* (a time i vanjska) *sloboda* ne može se, dakle, definirati, kako se to često čini, kao ovlast da se »čini sve što se hoće ako se nikome ne čini nepravda«. Jer, što znači ovlast? Mogućnost jednog postupka, ako se time nikome ne nanosi nepravda. Objašnjenje bi, dakle, ovako glasilo: »*Sloboda* je mogućnost postupaka kojima se nikome ne čini nepravda. Nepravda se ne čini nikome (radio čovjek što god htio) samo ako se nikome ne čini nepravda«. To je, dakle, prazna tautologija. – Naprotiv, vanjsku (pravnu) *slobodu* treba objasniti ovako: ona je ovlast da se ne pokoravam nikakvim vanjskim zakonima doli onima za koje sam dao svoju suglasnost. – Tako isto, vanjska (pravna) *jednakost* u nekoj državi je onaj odnos među građanima prema kojem nitko ne može drugoga ni na što pravno obvezati a da se i sam istodobno ne podvrgne zakonu, tako da je moguće i njega obvezati na isti način. (Načelo *pravne* zavisnosti nije potrebno objašnjavati, jer je ono već sadržano u pojmu državnog uređenja). – Ta su prava ljudima urođena, ona im nužno pripadaju i ne mogu se od njih odvojiti. Štoviše, preko načela pravnih odnosa čovjek uzdiže ta prava i potvrđuje njihovo važenje i za svijet viših bića (ako ih zamišlja), te se prema istim načelima smatra građaninom nadčulnog svijeta. – Jer i božanski zakoni, koje mogu saznati samim umom, vežu me u mojoj slobodi jedino ako sam ja sam mogao na to pristati (budući da tek pomoću zakona slobode svoga vlastitog uma dobivam pojam o božanskoj volji). Što se tiče načela jednakosti, s obzirom na najuzvišenije biće na svijetu, osim Boga, kojeg bih, recimo, mogao zamisliti kao nekoga velikog Eona, to nema razloga da meni pripada samo dužnost da slušam, a njemu pravo da zapovijeda, ako ja na svome položaju obavljam svoju dužnost kao što je onaj Eon obavlja na svome. – A razlog što se to načelo *jednakosti* ne može primijeniti na odnos prema Bogu (kao što je bilo s načelom slobode) u tome je što je on jedino biće kod kojeg prestaje pojam dužnosti. Što se tiče prava jednakosti svih građana jedne države kao podanika, to je – u odgovoru na pitanje je li nasljedno plemstvo dopušteno – riječ jedino o tome »treba li *rang* jednog podanika pred rangom drugoga, priznat od države, prethoditi *zaslugi*, ili da *zasluga* prethodi *rangu*«. – Okigledno je pak da je vrlo neizvjesno, ako je rang vezan za rođenje, hoće li za njim slijediti *zasluga* (okretnost i odanost u službi). To je onda isto kao da je dano priznanje povlaštenoj osobi bez ikakve *zasluge* (da, primjerice, bude zapovjednik); a to opća narodna volja, u prvotnom ugovoru, koji je polazna točka za svako pravo, neće nikada zaključiti. Jer, plemić nije samim tim i *plemenit* čovjek. – Što se tiče *službenog plemstva* (a tako bi se mogao nazvati rang nekoga višeg činovnika stečen vlastitim *zaslugama*), ovdje rang nije važan kao vlasništvo za dotičnu osobu nego za samu službu, pa jednakost time nije povrijeđena; jer ostavi li dotična osoba svoju službu, ona istodobno ostavlja i rang i vraća se u narod.

ne posljedice i vječnoga mira. Gdje je razlog tome? – Ako se traži pristanak državljana da bi se zaključilo "treba li rata biti ili ne", ništa nije prirodnije doli to da će oni dobro promisliti prije nego se upuste u tako opasnu igru da svojim glasovima sebi pribave sve patnje rata, a to je: da sami ratuju, da plaćaju ratne troškove vlastitom imovinom, da s mukom popravljaju pustoš što rat za sobom ostavlja i, napokon, da se zlo prevrši, da sami snose teret dugova koji zagorčavaju i sam mir, a koji se nikada ne mogu otplatiti zbog blisko predstojećih novih ratova. Naprotiv, u ustavu koji nije republikanski i u kojem podanik nije građanin, rat je nešto najjednostavnije na svijetu, jer državni poglavar nije ravnopravni državni suputnik, nego njezin vlasnik, te zbog rata ne trpi ni najmanju oskudicu na gozbama, u lovu, u ljetnikovcima, po dvorskim svečanostima i sl. Stoga on može otpočeti rat i zbog najmanjih sitnica, kao kakav veseli izlet, a iz pristojnosti će ravnodušno prepustiti njegovo opravdanje diplomatskom tijelu, koje je u svako doba na to spremno.

* * *

Da se republikanski ustav ne bi brkao s demokratskim, kao što se obično događa, mora se napomenuti sljedeće. Oblici države (*civitas*) mogu se podijeliti bilo prema razlikama osoba koje obnašaju najvišu državnu vlast ili prema načinu vladanja naroda preko poglavara, tko god on bio. Oni prvi oblici zapravo su oblici vlasti (*forma imperii*), i moguća su svega tri: da vladalačku vlast ima ili jedan čovjek ili nekoliko među sobom povezanih, ili pak zajedno svi koji čine građansko društvo (*autokracija, aristokracija i demokracija*; vladarska vlast, plemićka vlast i narodna vlast). Oni drugi su oblici vladanja (*forma regiminis*), a odnose se na način utemeljen na konstituciji; kako se država služi svojom punom vlašću (tj. na aktu opće volje kojim od gomile postaje narod), i u tom smislu vladanje može biti *republikansko* ili *despotsko*. *Republikanizam* traži da izvršna vlast u državi bude odijeljena od zakonodavne. *Despotizam* je samovoljno postupanje države mimo zakona koje je ona sama donijela, a gdje se vladar javnom voljom služi kao svojom privatnom. – Od spomenuta tri državna oblika *demokracija* je, u pravom smislu riječi, nužno *despozitam*, jer ona utemeljuje izvršnu vlast

gdje svi odlučuju o jednom ili možda protiv jednoga (koji, prema tome, nije s tim suglasan), tako da odlučuju svi koji ipak nisu svi. A to znači proturječnost opće volje same sa sobom i sa slobodom.

Svaki oblik vladanja koji nije *predstavnički* zapravo je *izobličen*, jer zakonodavac ne može u jednoj istoj osobi biti i izvršitelj svoje volje (jednako kao što opće gornjeg stava u umnom zaključku ne može biti istodobno supsumcija posebnoga u donjem sudu). I premda su ona druga dva ustava države nedostatna da jednom takvu načinu vladanja dadu prostor, ipak je kod njih barem moguće da usvoje načine vladanja u *duhu* predstavničkog sustava, otprilike onako kako je govorio Friedrich II.: da je on samo najviši sluga u državi.⁶ Kod demokratskog ustava to je, međutim, nemoguće jer tamo hoće svatko biti vladar. Stoga se može reći: što je manji broj osoblja državne vlasti (tj. broj onih koji vladaju), to je veća njezina reprezentacija, to više odgovara državni ustav mogućnosti republikanizma, te se može nadati da se postupnim reformama tome uzdigne. Zbog toga je u aristokraciji već teže nego u monarhiji, a u demokraciji je nemoguće dospjeti do jedino potpuno pravnog ustava, osim nasilnom revolucijom. Narodu je međutim više stalo do načina vladanja⁷ nego do oblika države (iako jako puno ovisi o tome odgovara li ovaj više ili manje spomenutoj svrsi). Ako se vlada hoće prilagoditi pojmu prava, njoj pripada predstavnički u kojem je moguć republikanski način vladanja, bez kojega je ona despotska i na-

6

Visoki nazivi što se pridaju vladarima (na primjer: Božji pomazanik, predstavnik Božje volje na Zemlji, zamjenik Božji), bili su često predmet prijekora, kao gruba, zaludivačka laskanja. No, meni se čini da to nije opravdano. – Daleko od toga da bi ti epiteti mogli učiniti oholim gospodara zemlje. Naprotiv, morali bi ga učiniti skrušenim u duši (ako ima razuma, kao što se mora pretpostaviti), kad pomisli da je preuzeo službu, preveliku za jednog čovjeka, da upravlja ljudskim pravom, tom najvećom svetinjom na Zemlji, i da mora biti u neposrednoj brizi nije li povrijedio tu zjenicu oka Božjeg.

7

Mallet du Pan se hvali svojim naizgled genijalnim, ali šupljim i besadržajnim jezikom, kako je nakon višegodišnjeg iskustva napokon došao do uvjerenja o istinitosti poznate Popeove izreke: »Neka se ludaci prepiru o tome kakva je vlada najbolja; najbolje vođena je najbolja«. Ako to ima značiti: najbolje vođena vlada najbolje je vođena, onda je on, po Swiftovim riječima, zgnječio crvljiv orah. A ako to ima značiti da je takva vlada i po svom obliku najbolja, tj. najbolji ustav države, onda je to iz temelja pogrešno; jer primjeri dobrih vlada ne moraju nikako govoriti u prilog načinu vladanja. – Tko je bolje vladao od jednoga Tita ili Marka Aurelija, pa ipak je jedan ostavio kao nasljednike Domicijana, a drugi Komoda. Da je ustav države bio dobar, nikad se to ne bi moglo dogoditi, jer je njihova nepodobnost za taj položaj bila poznata, a i moć vladara bila je u dovoljnoj mjeri jaka da ih odstrani.

silna, koji god ustav bio. – Nijedna od starih takozvanih republika nije to poznavala, i stoga su naprosto prešle u despotizam, koji je pod vrhovnom vlašću jednoga jedinog čovjeka još najpodnošljiviji.

Drugi definitivni član vječnoga mira

*Pravo naroda treba se temeljiti na federalizmu
slobodnih država*

Narodi se, kao države, mogu promatrati kao pojedinci koji se u svom prirodnom stanju (tj. stanju neovisnosti o vanjskim zakonima) uzajamno vrijeđaju već time što žive jedni uz druge i od kojih svaki, u interesu vlastite sigurnosti, može i treba s pravom tražiti od drugoga da stupi u poredak sličan građanskom, gdje se svakome može osigurati njegovo pravo. To bi bio *savez naroda* (*Völkerbund*), koji ipak ne bi morao biti država naroda (*Völkerstaat*). I u tome bi bilo proturječje; svaka država, naime, uključuje odnos *višega* (zakonodavca) prema nižemu (onome koji sluša, narodu), pa bi više naroda u jednoj državi sačinjavalo samo jedan narod, a to proturječi pretpostavci (jer mi ovdje moramo procijeniti pravo *naroda* jednih nasuprot drugima, ako ti narodi čine toliko različitih država, a ne naroda stopljenih u jednu državu).

Baš kao što s dubokim prezirom gledamo na privrženost divljaka njihovoj bezakonskoj slobodi – radije neka se bez prestanka glože nego da se pokore zakonitoj sili koju bi sami konstituirali, pa tako, dakle, više vole mahnitu slobodu, nego razumnu – i smatramo je za surovost, neotesanost i životinjsko uniženje čovjeka, tako bi isto, moglo bi se pomisliti, obrazovani narodi (svaki za sebe okupljen u svojoj državi) morali požuriti da što prije izidu iz tako zaostalog stanja. Umjesto toga, međutim, svaka *država* hoće pokazati svoju veličinu (jer narodna veličina je besmislen izraz) baš time što nije podređena nikakvoj vanjskoj zakonskoj sili, a sjaj njezina poglavara ogleda se u tome što mu stoje na raspolaganju mnoge tisuće ljudi spremne žrtvovati se za stvar koja ih se ništa ne tiče, a da se pritom on sam ne izlaže nikakvoj opasnosti. Razlika između europskih i američkih divljaka leži uglavnom u tome što su neka plemena ovih posljednjih pojeli njihovi neprijatelji, dok oni prvi znaju svoje pobijedene protivnike upot-

rijebiti mnogo bolje nego kao jelo; oni će pomoću njih radije povećati broj svojih podanika, a time i količinu oruđa za nove i veće ratove.

S obzirom na zloćudnost ljudske prirode što otvoreno izbijaju u slobodnom odnosu među narodima (dok je u građanskom zakonskom poretku, uslijed pritiska uprave, vrlo prikrivena), čudno je zaista što riječ *pravo* nije mogla biti potpuno izbačena iz ratne politike kao cjepidlačenje i što se još niti jedna država nije odvažila javno se založiti za takav stav. Još uvijek se iskreno navode *Hugo Grotius*, *Pufendorf*, *Vattel* i dr. (sve vrli tješitelji) za opravdanje ratnog napada, premda njihov kodeks, bilo da je sastavljen filozofski, bilo diplomatski, nema i ne može imati ni najmanje *zakonske* snage (jer države kao takve ne podliježu zajedničkoj vanjskoj prinudi). Nema primjera da se jedna država ikad dala osokoliti argumentima, poduprtim svjedočanstvima tako važnih ljudi, da odustane od svoje namjere. – To poštovanje što ga svaka država odaje pojmu prava (barem na riječima) dokazuje ipak da čovjek posjeduje duboku, iako zasad uspavanu, moralnu obdarenost koja će pobijediti načelo zla u njemu (a ono se ne može poreći) i dati mu nade da to očekuje i od drugih. Jer inače, države željne rata ne bi riječ *pravo* uzimale u usta, osim da njome tjeraju šegu, kao onaj galski vladar koji je izjavio: »Priroda je jačega obdari-la tom prednošću što mu se slabiji mora pokoravati«.

Države, međutim, ne mogu tražiti svoje pravo putem procesa, kao na sudu, nego samo ratom i njegovim sretnim završetkom, *pobjedom*, a takvim načinom ne može biti konačno riješeno na čijoj je strani pravo, jer se *mirovnim ugovorom*, doduše, toga puta završava rat, ali ne i ratno stanje, budući da se uvijek nalazi nov izgovor za sukob (a ratno se stanje ne može jednostavno nazvati ni nepravednim, jer je tu svatko sudac u svojoj stvari). Jednako tako, za države prema pravu naroda ne može vrijediti isto što i za pojedinca u bezakonskom stanju, po prirodnom pravu, tj. da »treba izaći iz takva stanja« (jer kao države one već imaju iznutra pravni ustav, te su izvan dohvata vanjske prinude, koja bi ih prema svojim pravnim pojmovima htjela podvesti pod širi zakonski ustav). Kako, međutim, um s najvišeg prijestolja moralne zakonodavne vlasti apsolutno proklinje svaki rat kao pravni postupak, zahtijevajući, naprotiv, kao najneposredniju dužnost,

mir koji se bez međunarodnog ugovora ne može ni stvoriti ni osigurati – to mora biti sklopljen savez posebne vrste, koji bismo mogli nazvati *savezom mira* (*foedus pacificum*). Taj bi se savez od *ugovora o miru* (*pactum pacis*) razlikovao po tome što ovaj posljednji hoće okončati samo jedan rat, a onaj prvi sve ratove zauvijek. Ovaj savez ne ide za stjecanjem nekakve moći države, nego isključivo za održanjem i osiguranjem *slobode* svake države, kao i drugih država u savezu, a da se ipak niti jedna od njih ne podčini javnim zakonima i njihovoj prisudnoj sili (kao što je to slučaj kod ljudi u prirodnom stanju).

– Može se pokazati da je ta ideja *federaliteta*, koja bi se trebala postupno proširiti na sve države i tako dovesti do vječnog mira, izvodljiva (objektivno realna). Kad bi kojom srećom nekome moćnom i prosvijećenom narodu pošlo za rukom osnovati republiku (a koja bi po svojoj prirodi morala biti sklona vječnom miru), onda bi ona postala središte federativnog ujedinjenja za ostale države koje bi joj se priključile i tako osigurale stanje slobode, prema ideji prava naroda. A taj bi se savez, daljnjim pridruživanjem te vrste, postupno sve više proširivao.

Razumljivo je kad jedan narod kaže: »Ne treba biti rata između nas jer mi se želimo formirati u jednu državu, tj. sebi postaviti najvišu zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, koja će naše sporove rješavati mirnim putem«. – Ali kad ta država kaže: »Neka ne bude rata između mene i ostalih država, premda ja ne priznajem nikakvu najvišu zakonodavnu vlast koja će jamčiti meni moje pravo, a ja njoj njezino«, onda je uopće nerazumljivo na čemu ja zasnivam povjerenje u svoje pravo, ako ne na surogatu građanskoga društvenog saveza, naime slobodi federalizma, koja, da bi uopće imala nekoga smisla, um nužno veže s pojmom prava naroda.

Pojam prava naroda kao prava *na* rat nema zapravo nikakva smisla (jer bi to onda trebalo značiti da ono kroji pravo na osnovi jednostranih maksima silom, a ne na temelju općevažućih vanjskih zakona, koji ograničavaju slobodu svakog pojedinca), te bi se pod njim moglo razumjeti samo ovo: sasvim je pravo da se ljudi koji tako misle međusobno zatiru i na taj način nađu vječni mir u prostranom grobu što će prekriti sve strahote nasilja zajedno s njihovim začetnicima.

– Kad je riječ o međusobnom odnosu država, um zna samo

jedan put za izlazak iz bezakonskog stanja neprekidnog rata: da se države, jednako kao i pojedinci, odreknu divlje (bezakonske) slobode, da se prilagode javnim prinudnim zakonima, te da tako stvore *državu naroda* (*civitas gentium*) koja će se, naravno, sve više širiti dok naposljetku ne obuhvati sve narode na zemlji. Ali kako to one, prema svom shvaćanju prava naroda, nikako ne žele, odbacujući time *in hypothesi* ono što je *in thesi* ispravno, to se na mjesto pozitivne ideje jedne *svjetske republike* može postaviti (ako ne želimo da nam sve propadne), kao *negativni* surogat samo jedan sve širi, postojan *savez* koji odbacuje rat i koji će zaustavljati bujicu protupravnih neprijateljskih sklonosti; no uza stalnu opasnost da bi one mogle provaliti (*Furor impius intus – ferit horridus ore cruento* – Bezbožni ratni bijes... sipa užasno iz krvožedne gubice. Vergilije)./.../

Treći definitivni član vječnoga mira

Pravo građana svijeta treba se ograničiti na uvjete općeg hospitaliteta

Ni ovdje, kao ni u prethodnim članovima, nije riječ o filantropiji, nego o pravu, te prema tome *hospitalitet* (gostoprinstvo) znači pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tlo nekoga drugog ne bude od ovoga primljen neprijateljski. To mu se pravo može uskratiti ako s tim nije povezana njegova propast. No, dok se mirno vlada na svome mjestu, ne smije biti susretan neprijateljski. Taj se zahtjev ne može postavljati na osnovi *prava gostoprinstva* (jer bi se za to tražio poseban dobrotvorni ugovor, po kojemu bi on na izvjesno vrijeme postao ukućanin), već na osnovi *prava posjeta*, koje pripada

8

Kad se rat završi i sklopi mir, bilo bi umjesno za svaki narod da se nakon zahvalnosti proglasi i dan pokajanja, kad će se u ime države tražiti milost Božja za veliki grijeh za kojega je ljudski rod još uvijek kriv jer se neće pokoriti nikakvu zakonskom poretku u odnosu prema drugim narodima, već se, ponosan na svoju nezavisnost, radije laća barskog sredstva rata (kojim se ne rješava baš ono što se traži, naime, pravo svake države). – Zahvalnost za vrijeme rata u povodu neke pobjede, himne koje se (kako se kaže pravo izraelski) pjevaju *gospodaru falanga*, stoje u izrazitoj suprotnosti s moralnom idejom oca čovječanstva, jer osim ravnodušnosti glede načina na koji narodi u međusobnom odnosu nastoje ostvariti svoje pravo (a koji je dovoljno žalostan), izražavaju još i radost zbog uništenja velikog broja ljudi, odnosno svoju sreću.

svim ljudima kao društvenim bićima. Jer, svi oni zajednički imaju pravo na Zemljinu površinu, na kojoj se, budući da je loptasta, ne mogu rasuti u beskonačnost, već jedan mora trpjeti drugoga pokraj sebe, i nitko prvotno nema više prava da bude na jednom mjestu Zemlje nego drugi. – Nenastanjeni dijelovi Zemljine površine, kao što su mora i pustinje, rastavljaju doduše tu zajednicu, ali ipak *brod* ili *deva* (pustinjski brod) omogućuju da se ljudi jedni drugima približe preko tih predjela bez gospodara i da svoje zajedničko pravo na Zemljinu površinu iskoriste za uspostavljanje međusobnog prometa. Kad negostoljubivi stanovnici morskih obala, primjerice, Berberi, otimaju brodove u priobalnim morima ili brodolomce odvođe u ropstvo, ili kad se stanovnici pješčanih pustinja, arapski beduini, približuju nomadskim plemenima smatrajući svojim pravom da ih pljačkaju, onda se taj divljački postupak protivi prirodnom pravu. Ali se zato ni pravo stranih došljaka na hospitalitet ne proteže dalje od *pokušaja* da se uspostavi mogućnost prometa sa starosjediocima. – Na taj način mogu i najudaljeniji narodi svijeta doći do mirnih uzajamnih odnosa, koji će naposljetku postati ravnopravni i tako napokon ljudski rod još više približiti stanju svjetskog građanskog ustava.

Usporedi li se s tim *negostoljubivi* postupak civiliziranih, osobito trgovačkih država na našem kontinentu, zaključit će se da je nepravda koju one čine kad *posjećuju* (odnosno, što za njih isto znači, *osvajaju*) strane zemlje i narode, strahovito velika. Amerika, crnačke zemlje, Molučki otoci, Cap itd., bili su za njih, u vrijeme otkrića, zemlje koje nikome ne pripadaju, jer o starosjediocima uopće nisu vodili računa. Pod izgovorom da im je jedina namjera osnivanje trgovačkih luka, oni su u istočnu Indiju (Hindustan) doveli strane ratničke narode, a zajedno s njima uspostavili su i ugnjetavanje domorodaca, poticanje raznih tamošnjih država na ratove bez kraja i konca, glad, pobunu, vjerolomstvo i kako već ne glasi ta litanija svih zala od kojih trpi ljudski rod.

Stoga su Kina⁹ i Japan (*Nipon*), nakon iskustva s ovakvim

9

Da bismo tu veliku državu obilježili onim imenom kojim se ona sama naziva (naime Kina, a ne Sina ili kakav drugi tome srodni glas) potrebno je samo pogledati Georgijev *Alphabetum Tibetanum*, str. 651-654, naročito nota b. dolje. – Prema napomeni petrogradskog profesora Fischera, ta zemlja nema zapravo određenog imena kojim se sama zove. Još ponajčešće je ime Kin, tj. zlato, koje Tibetanci označavaju riječju Ser, pa se

gostima učinili mudro: Kina što im je dopustila prijelaz, ali ne i ulaz u zemlju, a Japan što je dopustio pristanak uz obalu samo jednomu malom europskom narodu, Nizozemcima, isključujući, međutim, i njih od zajednice s domorocima, kao da su zarobljenici. Pritom je najgore (ili, promatrano sa stajališta moralnog suca, najbolje) što im ni to nasilje ne pruža nikakvo zadovoljstvo, što se sva trgovačka društva nalaze na rubu propasti, što Šećerni otoci, to leglo najokrutnijeg i najsmišljenijeg ropstva (kakvo se može zamisliti) ne donose pravu dobit, već jedino posrednu, ako služe ne baš pohvalnoj namjeni da stvaraju mornare za ratne flote i time omogućuju rat u Europi. A sve to čine one sile koje se svojom pobožnošću busaju u prsa i, premda su do grla ogrezle u nepravdi, hoće još da ih smatraju za izabranice pravdoljubivosti.

No, kako se među narodima na cijeloj Zemlji razvilo zajedništvo (u užem ili širem smislu) do te mjere da se povreda prava učinjena na jednom mjestu na Zemlji osjeća na svim drugim mjestima, samim tim ideja o pravu građana svijeta nije nikakva fantastična i nastrana pravna zamisao, već je u nepisanu kodeksu i državnog i međunarodnog prava nužna dopuna za javno pravo čovjeka uopće, a time i za vječni mir. I

zato kineski car i zove kralj Zlata, tj. kralj najsajnije zemlje na svijetu. Ta riječ vjerojatno u samoj zemlji glasi čin (Chin), ali su je talijanski misionari zbog guturalnoga glasa, možda, izgovarali kao čin. – Otuda se vidi da je zemlja koju su Rimljani nazivali serskom zemljom (zemljom Sera) bila Kina. Kako je svila u Europu stizala preko Velikog Tibeta (a dalje vjerojatno preko Malog Tibeta, Buhare i Perzije), to je bio povod za mnoga razmišljanja o starini ove neobične zemlje, u usporedbi s Hindustanom, pa preko Tibeta i s Japanom. Međutim, ime Sina ili Čina, kako navodno susjedi nazivaju tu zemlju, ne omogućuje nikakve zaključke. – Možda bi se i prastara zajednica Europe s Tibetom, iako ova nikada nije bila dovoljno priznata, mogla rasvijetliti iz onoga što nam je o tome sačuvao *Hesychius*, naime po uzviku *Kovs Oμπαξ* (Konks Ompaks) hijerofanata u eleuzijskim misterijama (Putovanje Anaharzija mlađeg, 5. dio, str. 447 i dalje). – Jer prema spomenutom Georgijevu *Alphabetum Tibetanum* riječ *Concioa* znači bog, a ona je upadljivo slična riječi *Konks*. Pah-cio (ib. str. 520), što su Grci lako mogli izgovarati kao pax, znači *promulgator legis*, tj. božanstvo rasprostranjeno u cijeloj prirodi (zlato i Cenresi, str. 177). Om, pak, što La Croz prevodi sa *benedictus*, blagoslovljen, može, primijenjena na božanstvo, značiti jedino blaženi, str. 507. Otac Fr. Horatius dobivao je od tibetanskih lama, koje je češće pitao što razumiju pod bogom (Concioa), uvijek isti odgovor: »To je skup svih svetaca« (tj. blaženih duša, koje su se, ponovnim rađanjem u smislu lamaizma, nakon mnogih seoba kroz razna tijela, naposljetku povratile u božanstva i preobrazile se u *Burhane*, tj. bića dostojna obožavanja, str. 223). Prema tome bi ona tajanstvena riječ *Konks Ompaks* imala značiti: *sveto* (Konks), *blaženo* (Om) i *mudro* (Paks), najviše biće, rašireno po cijelom svijetu (personifikacija prirode), a upotrebljavana u grčkim misterijama vjerojatno je za posvećene bila izraz *monoteizma*, nasuprot politeizmu naroda; premda je Horatius (na nav. mjestu) u tome vidio izraz nekog ateizma. – Na spomenuti način može se objasniti kako je ona tajanstvena riječ došla preko Tibeta Gričima, a time se ujedno, obratno, može objasniti i kako je vrlo davno bio uspostavljen promet Europe s Kinom preko Tibeta, možda još prije nego s Hindustanom.

samo pod tim uvjetom mogli bismo se podičiti da mu se neprekidno približavamo.

Prvi dodatak

O jamstvu vječnog mira

To jamstvo (garanciju) ne daje nitko manji doli velika umjetnica priroda (*natura daedala rerum*), u čijem se mehaničkom tijeku jasno razabire svrhovitost kojom ona ljude, i mimo njihove volje, kroz neslogu vodi slozi. Mi ju zovemo *sudbinom*, ako se u njoj sve to događa pod prisilom jednog, po svojim zakonima djelovanja, nama nepoznatog uzroka, a *providnost*,¹⁰ ako nam svrsishodnost svijeta nameće misao o dubljim mudrosti nekoga višeg uzroka koji je upravljen objektiv-

10

U biti mehanizma prirode, a tu spada i čovjek kao osjetilno biće, očituje se jedan osnovni oblik koji možemo razumjeti samo tako da u njemu vidimo unaprijed određenu svrhu začetnika svijeta. To predodređenje zovemo općenito (božanskom) *providnošću*. Ono je stvaralačko (*providentia conditrix*; *semel iussit, semper parent*, Augustin), kad je riječ o početku svijeta: *upravljačko* (*providentia gubernatrix*) ako ide za tim da održi tijek prirodnog zbivanja prema općim zakonima svrsishodnosti; *vodilačko* (*providentia directrix*), kada vodi prema posebnim svrhama koje čovjek nije u stanju predvidjeti, već samo po uspjesima naslutiti. Napokon, ako je riječ o pojedinačnim događajima, kao o božanskim svrhama, to ne zovemo više *providnost*, već *izvanredno slaganje* (*directio extraordinaria*). Pa kako ona stvarno ukazuje na čuda, premda se ti događaji tako ne zovu, luda je drskost čovjeka to što ju želi spoznati kao takvu. Jer nastojanje da se na osnovi jednoga pojedinačnog događaja izvede posebno načelo djelujućeg uzroka (tj. da je taj događaj svrha, a ne samo prirodna mehanička sporedna posljedica neke druge, nama potpuno nepoznate svrhe), potvrđuje njegovu besmislenost i našu pretjeranu uobraženost, ma kako naš rječnik pritom bio pobožan i skrušen. – Jednako je tako podjela providnosti promatrane s *materijalne strane*, to će reći s obzirom na *predmete* u svijetu kojih se tiče, na opće i posebno, pogrešna i sama sebi proturječna (primjerice, da se ono doduše skrbi o održanju svih vrsta živih bića, ali da jedinke prepušta slučaju). Jer, mi zovemo providnost općom baš zato da se niti jedna pojava ne shvati kao iznimka od njega. – Vjerojatno se tu mislilo na podjelu providnosti s formalne strane, s obzirom na način kako ona ostvaruje svoju namjeru, naime na *redovito* (npr., umiranje i oživljavanje prirode prema smjeni godišnjih doba) i *izvanredna* providnost (kad, npr., morske struje nanose drvo na ledeno obale, gdje ono ne može rasti, za tamošnje stanovnike, koji bez njega ne bi mogli živjeti). – Premda u ovom drugom slučaju možemo sebi dobro objasniti fizičko-mehanički uzrok tih pojava (npr., time što drveće koje raste na obalama rijeka umjerenog podneblja pada u vodu, a onda ga, recimo, gofska struja nosi dalje), ipak se ne smije izgubiti iz vida ni teleološki uzrok, koji ukazuje na skrb jedne više mudrosti koja vlada nad prirodom. – Školski pojam Božje pomoći ili sudjelovanja (*concursus*) pri djelovanju u osjetilnom svijetu, mora se odbaciti. Jer, prvo, samo sebi proturječi da se tako različite stvari dovode u međusobnu vezu (*gryphes iungere equis* – grifone spariti s konjima. Virgilije, *Egloges*, VIII, 27, prev.) i da onaj koji je potpuni uzrok svih promjena dopunjuje svoju vlastitu predeterminantnu providnost u svjetskom tijeku, kao da je ta providnost bilo nepotpuna. Tako, npr., reći, da je osim Boga liječnik izliječio bolesnika, kao *prvo*, po sebi je proturječno, jer *causa solitaria non iuvat*. Bez Boga ne bi bilo ni liječnika sa svim njegovim lijekovima, te tako Bogu treba pripisati cijeli učinak ako se hoćemo uzdignuti do najvišega, teorijski za nas neshvatljivog prauzroka. Ili, cijeli se učinak mora

noj krajnjoj svrsi ljudskog roda i koji unaprijed određuje taj svjetski tijek. Ni po najuspjelijim djelima prirode (Kunstanstalten) ne može se ta providnost spoznati, niti se može išta o njoj zaključiti, već ju jedino (kao što je to uvijek kad se radi o odnosu stvari prema njihovoj svrsi) možemo, a i moramo, *u mislima dodati*, da bismo tako o njoj stekli neki pojam po analogiji s postupcima ljudi (Kunsthandlungen). Predstava o odnosu i slaganju providnosti s (moralnom) svrhom koju nam um neposredno propisuje jest ideja koja je teorijski, doduše, pretjerana, ali je praktično (npr., da se spomenuti mehanizam iskoristi u vezi s pojmom dužnosti vječnoga mira) dogmatična, i po svojoj realnosti svakako osnovana. – Kad se, kao ovdje, radi samo o teoriji (a ne religiji), onda je s obzirom na ograničenost ljudskog uma – koji se glede odnosa uzroka i posljedica mora držati u granicama mogućnog iskustva – uporaba riječi priroda prikladnija i skromnija nego neki izraz koji bi označio neku za nas shvatljivu *providnost*. Jer, ovim posljednjim, čovjek sebi drsko stavlja »Ikarova krila« da bi se približio tajni svojih nedokučivih namjera.

Prije nego što pobliže odredimo to jamstvo, bit će potrebno ispitati prilike koje je priroda pripremila za one osobe koje djeluju na njezinoj velikoj pozornici, prilike zbog kojih će ona naposljetku morati osigurati mir, a u sklopu toga i način kojim to ona postiže.

Njezina provizorna mjera sastoji se u tome: 1) što se pobrinula da ljudi mogu živjeti u svim krajevima svijeta, 2) što ih je *ratom* rastjerala na sve strane, kako bi tako naselili i krajeve najnepogodnije za stanovanje i 3) što ih je opet ratom prisilila da stupe u manje ili više ozakonjene odnose. Dostojno divljenja je već samo to što u hladnoj pustoši Ledenog mora raste mahovina koju *irvas* iščeprka ispod snijega, da bi sam poslužio kao hrana ili zaprega Ostjacima ili Samojedima; ili što u slanim, pješćanim pustinjama, živi *deva*, koja je upravo kao

pripisati liječniku – ako tu pojavu objašnjavamo u uzročnom nizu, prema prirodnim zakonima. *Drugo*, spomenuti nas način mišljenja lišava svih određenih načela za prosudivanje jednog efekta. Ali, u moralno-praktičnom pogledu (gdje naša težnja potpuno premašuje okvir osjetilnog svijeta), kad npr. vjerujemo da će Bog i nedostatke naše vlastite pravednosti nadoknaditi na neki, za nas neshvatljiv, način, samo ako je pritom naša namjera bila iskrena, to jest da smo težili za dobrom učinili sve što smo mogli – u tom je slučaju pojam božje pomoći sasvim na mjestu, štovise, i prijeko potreban. Pritom se samo po sebi razumije da nitko ne smije niti pokušati dobro djelo, kao prirodni događaj, objasniti tom pomoći, jer bi to značilo pretpostaviti mogućnost teorijske spoznaje nadosjetilnoga svijeta, što je besmisleno.

stvarena za putovanja kroz pustinje, kako ove ne bi ostale neiskorištene. Još se jasnije iskazuje svrhovitost u prirodi kad se uoči da na obalama Ledenog mora, osim životinja s krznom, žive još i morževi, morski konji i kitovi, čije meso za tamosnje stanovnike znači hranu, a ulje ogrjev. No najveće udijljenje izaziva brižljivost prirode što tim pustim krajevima daje nanoseno drvo (a da se upravo i ne zna otkud ono dolazi), jer bez tog materijala ljudi ne bi mogli graditi prijevozna sredstva, ni oružje, niti kolibe za stanovanje. Imajući tako pune ruke posla u borbi sa zvijerima, oni žive u međusobnom miru. – Međutim, ono što ih je tamo otjeralo vjerojatno je bio samo rat. Prva životinja koju je čovjek ukrotio i pripitomio u doba naseljavanja zemlje i koja mu je služila u ratu jest *konj*. Slon dolazi poslije, u razvijenije doba, kad već postoje države. Tako se isto i vještina da se siju stanovite vrste trava, za koje sada više i ne znamo kako su isprva izgledale, a koje danas zovemo *žitom*, kao i umnožavanje i oplemenjivanje raznih vrsta voća presađivanjem i kalemljenjem (za Europu dolaze, možda, u obzir samo dvije vrste: divlja jabuka i divlja kruška) mogla roditi tek u doba kad su već bile stvorene države, u kojima je postojala zemljišno vlasništvo. Prije toga ljudi su živjeli slobodno i bez zakona, kao *lovci*,¹¹ ribari i pastiri, sve dok nisu s vremenom postali *poljodjelci*, pa su onda otkrili sol i željezo, možda prva dva artikla tražena na sve strane u trgovačkom prometu raznih naroda. Time su za njih stvoreni *mirni* odnosi te je tako nastupilo stanje sporazumijevanja, u okviru zajednice, a i mirnih odnosa čak i među udaljenijim narodima.

Priroda, koja se pobrinula za to da ljudi mogu živjeti svuda na Zemlji, istodobno je, makar protiv njihove volje, i despotски htjela da oni trebaju svuda živjeti. Da bi to postigla, ona nije u njima, kao pretpostavku za to, stvorila pojam

11

Od svih načina života, lovački život je nesumnjivo u najvećoj proturječnosti s civiliziranim uređenjem. Jer, budući da tu obitelji moraju živjeti svaka za sebe, one uskoro postaju jedna drugoj *tude*, rasute po prostranim šumama, a to lako dovodi do *neprijateljskih* odnosa, zato što je svakoj od njih potrebno mnogo prostora da pribavi sebi hranu i odjeću. – *Noina krvna zabrana* (I. knj. Mojs. gl. 3. st. 4-6) bila je često ponavljana, pa je, štoviše, poslije bila postavljena i kao uvjet kršćanima novopridošlim iz poganstva – prema iz obzira prema pokrštenim Židovima (Djela apostolska, XV. 20. XXV. 25) – i značila je, kako izgleda, prvotno zabranu *lovačkog života*. Jer, pri takvu načinu života, često se događa da ljudi moraju jesti sirovo meso, te tako zabrana koja se odnosi na meso znači ujedno i zabranu spomenutog načina života.

dužnosti (koji bi ih obvezao preko nekoga moralnog zakona), već je za tu svrhu izabrala rat. – Jer, vidimo narode koji imaju zajednički jezik, pa prema tome i zajedničko podrijetlo, kao što su *Samojedi* na Ledenom moru, s jedne strane, i jedan narod sa sličnim jezikom u *Altajskom gorju*, dvjesto milja daleko, s druge strane, dok se među njih uklještio strani, to jest mongolski konjanički, dakle, ratnički narod, i tako jedan dio njihova plemena potisnuo daleko u puste krajeve, kamo oni sami od sebe sigurno nikad ne bi otišli.¹² Jednako su tako, od sada dalekih ali jezično srodnih *Mađara*, *Fince*, zvane *Lapi*, rastavili gotski i sarmatski narodi, kad su provalili među njih. A što je drugo moglo otjerati *Eskime* (te, možda, prastare europske pustolove, pleme sasvim različito od ostalih američkih plemena) na sjeveru i *Pešere* na jugu Amerike, čak do Ognjene zemlje, što drugo doli rat, koji služi prirodi kao sredstvo da naseli cijelu Zemlju? Za sam rat nije potreban osobit povod, on je izgleda nakalemljen na ljudsku prirodu, te čak vrijedi kao nešto plemenito, na što čovjeka potiče častoljublje, bez sebičnih pobuda. Tako je došlo do toga da se *ratnička hrabrost* smatra (kod američkih divljaka jednako kao i kod europskih, u viteško doba) za nešto od neposredno velike vrijednosti, i to ne samo *dok rat traje* (što bi bilo opravdano), nego i zato *da bi bilo rata*, pa ga često i započinju samo da tu hrabrost pokažu. Na taj je način rat sam po sebi stekao neko unutarnje *dostojanstvo*, te ga čak i filozofi uzdižu kao nešto što oplemenjuje čovječanstvo, zaboravljajući pritom na izreku onoga Grka: »Rat ne valja zato što više ljudi pokvari nego što pokvarenih uništi«. – Toliko o tome što priroda čini da ostvari *svoju vlastitu svrhu*, s obzirom na ljudski rod kao životinjsku vrstu.

Sad dolazi pitanje koje zadire u bit namjere da se dođe do vječnog mira: »Što čini priroda u toj namjeri, to će reći s obzirom na svrhu što je čovjeku stavlja u dužnost njegov vlastiti

12

Moglo bi se upitati: ako je priroda htjela da ove ledene obale ne ostanu nenasele, što će biti s njihovim stanovnicima kad im jednog dana, kao što se može očekivati, voda više ne bude nanosila drveće? Jer, vjerojatno je da će, s napretkom kulture, stanovnici onih dijelova zemlje u kojima vlada umjerena klima znati bolje upotrijebiti drvo što raste na obalama njihovih rijeka, te neće dopustiti da ono pada u rijeke i da ga voda nosi u more. Ja na to odgovaram: stanovnici oko rijeka Oba, Jeniseja i Lene dostavljat će im ga putem trgovine, u zamjenu za proizvode životinjskog podrijetla, jer je životinjsko carstvo jako bogato na ledenim morskim obalama – ali samo onda kad ih priroda prethodno bude prisilila da uspostave mir.

um, odnosno što čini u pogledu njegove *moralne svrhe* i kako ona jamči da će sve ono što bi čovjek po zakonima slobode trebalo da radi, a stvarno ne radi, biti osigurano, a da ni onda kad ga priroda *prisili* da to *učini* njegova sloboda ne bude okrnjena, i to u smislu svih triju odnosa javnoga prava: *državnoga, međunarodnog i prava građana svijeta*«. – Kad za prirodu kažem: ona hoće da se dogodi ovo ili ono, onda to ne znači kao da nam ona nameće dužnost da to učinimo (jer to može samo slobodan praktični um čovjekov), nego to ona sama *čini*, htjeli mi to ili ne (*fata volentem ducunt, nolentem trahunt* – onoga koji je voljan, sudbina vodi, a onoga koji se opire, vuče, Prim. prev.).

1. Kad jedan narod unutarnjim razmiricama i ne bi bio prisiljen podčiniti se prinudi javnih zakona, ipak bi ga na to prisilio vanjski rat. Jer svaki narod, prema naprijed spomenutom ustrojstvu prirode, nalazi pred sobom drugi narod koji ga potiskuje i protiv koga se mora iznutra organizirati u *državu*, ako hoće da mu se suprotstavi kao spremna sila. *Republikanski* ustav je jedini koje potpuno odgovara ljudskom pravu, ali ga je vrlo teško stvoriti, a još teže održati, tako da mnogi tvrde kako bi to morala biti država *anđela*, jer ljudi sa svojim sebičnim sklonostima nisu dorasli za uređenje tako uzvišena oblika. Ali tu priskače priroda u pomoć uvaženoj, na umu zasnovanoj, općoj volji koja je u praksi tako nemoćna, i to baš onim istim sebičnim sklonostima, tako da sada ovisi jedino o dobroj državnoj organizaciji (a za to su ljudi svakako sposobni) da one sile ljudskih sklonosti upravi jedne protiv drugih i da time njihovo uzajamno razorno djelovanje zaustavi ili potpuno poništi. Konačni ishod za um ispada takav kao da te sile uopće i ne postoje, te tako čovjek, iako nije dobar u moralnom smislu, postaje ipak silom prilika dobar građanin. Problem osnivanja države može se riješiti, ma kako to grubo zvučalo, i za sam narod davola (samo ako imaju razuma), a rješenje glasi ovako: »Gomilu umnih bića, koja kao cjelina traže opće zakone u interesu svoga opstanka, a od kojih svaki pojedinac želi potajno da im izmakne, tako organizirati i dati im ustav da njihovi privatni stavovi, međusobno oprečni, budu jedni drugima prepreka, te da rezultat njihovih javnih postupaka bude isti kao da takve loše namjere uopće nisu ni imali«. Takav problem mora biti rješiv. Jer, taj zadatak ne traži da znamo kako se ljudi moralno

poboljšavaju, nego samo to kako se mehanizam prirode može kod njih iskoristiti da bi se oprečnost njihovih nemirosljubivih raspoloženja u jednom narodu upravela tako da se oni sami među sobom prisile na pokoravanje zakonima i da nužno uspostave stanje mira u kojem će vrijediti zakoni. I u postojećim, još vrlo slabo organiziranim državama, vidimo da su one u svojim vanjskim postupcima ipak vrlo blizu tome što propisuje ideja prava, premda to zacijelo ne dolazi od njihove unutarnje moralnosti – kao što se uopće ne može očekivati da dobri ustav države dolazi od moralnosti, nego baš obratno, da dobri ustav omogućuje dobro moralno obrazovanje naroda. Um može dakle iskoristiti mehanizam prirode, služeći se sebičnim sklonostima čovjekovim (a one, razumljivo, dolaze u vanjski sukob) kao sredstvom za ostvarenje svoje prave svrhe, to jest pravnog propisa, i da na taj način, koliko to stoji do same države, unaprijedi i osigura unutarnji i vanjski mir. – To znači ovo: priroda neminovno *hoće* da pravo odnese konačnu pobjedu. Ako se propusti da se tu što uradi, učinit će se to naposljetku samo od sebe. Premda s velikim nezgodama. – »Odveć snažno savijena trska puca, a tko hoće previše, neće ništa.« (Bouterwek).

2. Ideja međunarodnog prava pretpostavlja da postoje mnoge susjedne države, nezavisne i odvojene jedna od druge. I premda takvo stanje znači već samo po sebi rat (ako federativna zajednica država ne spriječi da planu neprijateljstva), ipak je i ono, prema ideji našeg uma, bolje nego da jedna od država svojom moći nadvisi ostale i da se one pod njezinom vlašću stope u univerzalnu monarhiju. Jer, što je obujam vlasti veći, djelovanje zakona postaje slabije, a bezdušni despotizam, nakon što iskorišteni klice dobra, pada naposljetku u anarhiju. Međutim, svaka država (ili njezin poglavar) želi postići trajan mir tako što će, po mogućnosti, zavladata cijelim svijetom. Ali *priroda hoće* drukčije. – Dva su sredstva kojima se ona služi da spriječi miješanje naroda i da ih odvoji jedne od drugih. To su razni *jezici* i različite *religije*.¹³ U toj različitosti krije se, doduše, sklonost međusobnoj mržnji i iz-

13

Različite religije: čudna li izraza! Upravo tako kao da se govori o različitim moralima. Ima, istina, raznih načina vjerovanja, no oni se ne tiču religije, već historijskih sredstava upotrijebljenih za unapređenje vjere i njezino znanstveno prikazivanje; tako isto, ima i raznih vrsta knjiga (zendavesta, vede, kuran, itd.), ali postoji samo jedna jedina *religija*, koja vrijedi za sve ljude i sva vremena. Svi oni mogu sadržavati samo sredstvo za unapređenje religije, koje je slučajno i različito u ovisnosti o mjestu i vremenu.

govor za rat, ali ona ipak, razvijanjem kulture i postupnim zbližavanjem ljudi, vodi većoj suglasnosti u načelima i sporazumijevanju u miru, koji se neće ostvariti i osigurati kao onaj despotizam – na groblju slobode – slabljenjem svih sila, već njihovom ravnotežom u najživljoj utakmici.

3. Jednako kao što mudro razdvaja narode, koje bi svaka država, pozivajući se čak na međunarodno pravo, htjela ujediniti pod sobom lukavstvom i silom, priroda tako jednako, s druge strane, ujedinjuje narode, koje pojam prava građana svijeta ne bi dovoljno zaštitio protiv nasilja i rata, služeći se pritom njihovim uzajamnim koristoljubljem. To je *trgovački duh* koji ne može postojati usporedno s ratom i koji, prije ili poslije, zavlada svakim narodom. A kako je od svih sredstava kojima država raspolaže *novac* zacijelo najpouzdanija *sila*, to je on (a ne, naravno, moralna pobuda) snažan poticaj za sve države da potpomažu plemeniti mir i da svojim posredovanjem sprečavaju rat svuda u svijetu, gdje god bi prijetila opasnost od njegova izbijanja, upravo tako kao da se nalaze u trajnomu proturatnom stanju. Jer, veliki se savezi u ratne svrhe mogu po prirodi same stvari stvoriti samo u vrlo rijetkim slučajevima, a još rjeđe uspjeti. – Na taj način, samim mehanizmom ljudskih sklonosti, jamči priroda vječni mir; sa sigurnošću, razumije se, koja nije dovoljna da se teorijski *prorekne* kad će nastupiti taj mir. No, praktično ona je dovoljno velika, te nam stavlja u dužnost da radimo na ostvarenju svrhe koja nije puka utvara.

Drugi dodatak

Tajni članak vječnog mira

Tajni članak u raspravama javnog prava, promatran objektivno, tj. po svojem sadržaju, predstavlja proturječnost. No, gledan subjektivno – prema kvalitetama osobe koja ga diktira – može imati smisla, ako bi po njezinom mišljenju dovelo u pitanje njezinu čast, ako bi je javno proglasili za njegova autora.

Jedini član te vrste sadržan je u ovoj postavci: *države naoružane za rat trebaju zatražiti savjet u maksimama filozofa o uvjetima koji bi omogućili javni mir.*

Čini se, međutim, da je za zakonodavni autoritet države, kojoj dakako treba pridati atribut najveće mudrosti, poniženje to što ona od svojih *podanika*, u ovom slučaju filozofa, dobiva pouku o tome kakva će načela primijeniti u postupku prema drugim državama; pa ipak je preporučljivo da tako postupi. Država će ih, dakle, *prešutno* (smatrajući to tajnom) na to *poticati*, a to znači otprilike ovo: ona će ih pustiti da slobodno i javno govore o načelima kako se vodi rat i kako se stvara mir (a oni će to činiti i sami od sebe, samo ako im se ne zabrani). Suglasnost države u tom pravcu ne treba biti osobito utanačena, jer na to obvezuje sveopći ljudski um, kao moralni zakonodavac.

– Time, naravno, nije rečeno da je država dužna dati prednost načelima filozofa nad mišljenjem jurista (predstavnik državne moći), nego samo to da ga *sasluša*. Jurist, koji je svojim simbolom učinio *vagu* prava, a uz to još i *mač* pravde, služi se obično ovim posljednjim ne samo zato da od prava otkloni sve strane utjecaje, nego i zato da i mač stavi u pliticu, ako ona ne bi htjela pretegnuti (*vae victis*). Jurist, koji nije istodobno i filozof (također ne prema moralu), u najvećem je iskušenju, jer prema svojoj službi mora samo primijeniti postojeće zakone, a ne mora ih ispitivati prema potrebi njihova usavršavanja. I tako on rang svoga fakulteta, stvarno niži, računa kao viši zato što je uz njega vlast (a to je slučaj i s ostalima dva fakulteta).

– Filozofski fakultet stoji ispod ove udružene sile, na vrlo niskom stupnju. Tako se, npr., kaže da je filozofija samo služavka teologije (a to se isto kaže i za druge dvije znanosti). Samo se ne vidi »ide li ona ispred svoje milostive gospode, nosi luč, ili iza nje kao skut«.

Da će kraljevi postati filozofi ili filozofi kraljevi, to se ne može očekivati, a nije ni poželjno, jer posjed vlasti neminovno kvari slobodno umno rasuđivanje. Ali da kraljevi i kraljevski narodi – to jest oni koji sami sobom vladaju po zakonima jednakosti – ne dopuste da klasa filozofa iščezne ili ušuti, već da ih puste javno govoriti, to je oboma potrebno za osvjetljivanje njihova posla. A kako je ta klasa po svojoj prirodi nesposobna da se potajno organizira i kuje zavjere, to otpada i svaka sumnja u nju kako bi se mogla baviti bilo kakvom propagandom.

PRILOG

I.

O nesuglasnosti između morala i politike u pogledu vječnog mira

Moral je već sam po sebi praksa u objektivnom značenju kao skup bezuvjetno zapovijednih zakona po kojima *trebamo* djelovati, pa je očigledan besmisao – budući da smo tom pojmu dužnosti već priznali njegov autoritet – reći da ne *možemo*. Jer onda taj pojam sam od sebe ispada iz oblasti morala (*ultra posse nemo obligatur*). Samim tim, ne može postojati spor između politike, kao izvršne pravne znanosti, i morala koji je, kao takav, samo teorijska znanost (pa time ni spor prakse s teorijom). U protivnom slučaju, morala bi se pod moralom razumjeti neka opća *znanost o mudrosti*, odnosno teorija maksima po kojima će se birati najpodesnija sredstva, da se ostvare namjere u vlastitu korist, a to bi značilo osporavati da uopće ima morala.

Politika kaže: »Budite mudri kao zmije«; moral tome dodaje (kao ograničavajući uvjet): »i nevini kao golubovi«. Ako oboje ne može postojati zajedno, u istoj zapovijedi, onda zaista postoji sukob politike s moralom. Ali, ako oboje treba biti bezuvjetno ujedinjeno, onda je pojam suprotnosti besmislen, pa se pitanje o tome kako se taj sukob može izgladiti ne može čak ni postaviti kao zadatak. Iako izreka: *»Poštenje je najbolja politika«*, sadrži teoriju kojoj praksa, nažalost, vrlo često proturječi, ipak je jednako tako teorijska izreka: *»poštenje je bolje od svake politike«*, beskrajno uzvišena nad svakim prigovorom, štoviše, ona je neophodan preduvjet politike. Bog koji čuva granice morala ne uzmiče pred Jupiterom, bogom koji štiti granice sile. Jer, ovaj posljednji još je podložan sudbini, odnosno um nije dovoljno prosvijetljen da bi mogao sagledati čitav niz uzroka koji određuju buduće događaje i koji, na osnovi onoga što ljudi rade ili propuštaju, po mehanizmu prirode sa sigurnošću pretkazuju sretan ili loš ishod – makar se ljudi tome nadaju. No, o tome što čovjek treba raditi kako ne bi skrenuo s puta kojim mu dužnost (po pravilima mudrosti) nalaže da ide i kako bi time ostvario svoju krajnju svrhu, o tome nam um svagda daje dovoljno jasnu uputu.

Praktičar (kojemu je moral samo teorija) temelji svoju ne-

utješivu osudu naše dobroćudne nade (čak dopuštajući *trebanje* i *moć*), zapravo time da on iz ljudske prirode vidi kako čovjek nikada *neće* htjeti ono što se od njega traži da bi se ostvario vječni mir. – Naravno, volja *svih* pojedinaca da žive u zakonskom uređenju na načelima slobode (*distributivno* jedinstvo volje *svih*) nije u tu svrhu dovoljna, već se za to traži da *svi zajedno* hoće to stanje (*kolektivno* jedinstvo ujedinjene volje), da bi se ostvarila cjelina građanskog društva, a to je rješenje teška zadaća. A kako se različitim partikularnim htenjima pojedinaca mora pridružiti još jedan uzrok, koji će ih – što niti jedan sam od njih ne bi mogao – ujediniti kako bi se stvorila zajednička volja, to u *izvođenju* te ideje (u praksi) treba računati samo na *silu* kao početak pravnoga stanja, a ona će naknadno svojim prinudnim djelovanjem stvoriti javno pravo. Ono će, naravno, kao što se već unaprijed može očekivati, pokazati velika odstupanja od one ideje (u teoriji) jer se, osim toga, ne smije mnogo računati na moralno shvaćanje zakonodavca: da će on, nakon što ujedini pustu gomilu, prepustiti narodu da svojom zajedničkom voljom ostvari pravno uređenje.

To onda znači: tko već jednom ima vlast u svojim rukama, taj neće dopustiti da mu narod propisuje zakone. Država koja je već dospjela u taj položaj, te nije podložna nikakvim vanjskim zakonima, neće dopustiti da način kojim ostvaruje svoje pravo nad drugim državama bude u njihovoj nadležnosti. Pa i čitav jedan dio svijeta, ako osjeti svoju nadmoć nad drugim, koji mu inače i ne stoji na putu, iskoristit će sva sredstva da pojača svoju moć time što će ga opljačkati ili čak njime zagospodariti. I dok se, eto, s jedne strane, svi teorijski planovi o državnom, međunarodnom i pravu građana svijeta raspršuju u neizvodive ideale bez stvarnog sadržaja, dotle se, s druge strane, praksa zasnovana na empirijskim načelima ljudske prirode, koja ne smatra poniženjem da iz samog načina kako se u svijetu radi, crpi pouke za svoje maksime, jedino može nadati da će naći sigurnu osnovicu za svoju zgradu državne mudrosti.

Razumije se, ako nema slobode i na njoj zasnovana moralnog zakona i ako je sve što se događa ili što se može dogoditi, samo goli mehanizam prirode, tada je i čitava politika (kao vještina da se taj mehanizam iskoristi za upravljanje ljudi-

ma) samo praktična mudrost, a pojam prava samo misao lišena stvarnog sadržaja. No, ako se pokaže prijeko potrebnim da se moralni zakon poveže s politikom, da se, štoviše, uzdigne na stupanj njezina ograničavajućeg uvjeta, onda se mora priznati da su ta dva pojma spojiva. Mogu, istina, zamisliti *moralnog političara*, koji bira načela politike tako da oni mogu postojati usporedno s moralom, ali ne *političkog moralista*, koji kuje moral onako kako je to korisno za državnika.

Moralni političar postaviti će sebi ovo načelo: ako se jednom pokažu kakvi nedostaci, bilo u državnom uređenju, bilo u međusobnu odnosu država koji nisu mogli biti spriječeni, onda je dužnost ponajprije državnih poglavara posvetiti pažnju tome kako bi se oni što prije popravili i prilagodili prirodnom pravu, onakvu kakvo stoji u ideji našega uma kao uzor pred našim očima – pa makar to zahtijevalo i žrtve od strane njihova samoljublja. Kidanje veza državne ili svjetske građanske zajednice, još prije nego što postoji bolji ustav koji će stupiti na mjesto staroga, protivi se doduše svakoj politici, a i moralu koji je u tom pitanju suglasan s politikom, pa bi bilo besmisleno tražiti da se spomenuti nedostaci otklone smjesta i bez potrebnih obzira. Ali da vlastodržac ima barem trajno na umu maksimu o nužnosti takve promjene i da se na taj način stalno približava svojoj svrsi, tj. ustavu koji je prema pravnim propisima najbolje, to se zacijelo smije od njega tražiti. Jednom državom može se već stvarno republikanski vladati iako u njoj još, prema postojećoj konstituciji, postoji despotska *vladarska moć*, sve dok se narod postupno ne osposobi da postane pristupačan samoj ideji zakonskog autoriteta (upravo tako kao da zakoni imaju fizičku moć) i dok se, prema tome, ne utvrdi da je dorastao za vlastito zakonodavstvo (prvotno zasnovano na pravu). Međutim, ako bi narod pod pritiskom lošeg ustava izazvao *revoluciju* i nezakonitim putem izvojevao zakonitije stanje, onda u tom slučaju ne bi ipak trebalo smatrati dopuštenim da se narod vrati na staro uređenje – premda bi za vrijeme revolucije s pravom bio kažnjen kao buntovnik svatko tko bi se njome baktao i istupao silom ili podmuklošću. Što se tiče vanjskog odnosa jedne države prema drugoj, ne smije se od države tražiti da se ona odrekne svoga ustava, makar on bio i despotski, sve dok postoji opasnost da će je druge države odmah progutati (jer je taj ustav

ipak zaštita protiv vanjskog neprijatelja). Prema tome, pri provođenju ovog načela treba dopustiti i odlaganje njegova ostvarivanja za bolju priliku.¹⁴

I premda despotski moralisti (koji u praksi prave pogreške) griješe na razne načine protiv državničke mudrosti (time što suviše naglo poduzimlju mjere ili ih preuranjeno veličaju), ipak ih iskustvo stečeno u ovom njihovu sukobu s prirodom mora postupno izvesti na bolji put. Nasuprot tome, moralizirajući političari *onemogućuju* sa svoje strane da se postigne nešto bolje time što uljepšavaju protupravna državna načela pod izgovorom da je ljudska priroda nesposobna za dobro onako kako ga propisuje ideja uma, i na taj način ovjekovječuju povredu prava.

Praksa kojom se diče ti državnici zapravo su praktični naputci, pri čemu su im sve misli uperene jedino na to kako povlađivati postojećoj vlasti (da ne bi promašili svoju privatnu korist) a time izdaju narod, a po mogućnosti i cijeli svijet; na način pravih jurista (onih od *zanata*, a ne iz jurista zakonodavstva), kad zađu u politiku. Jer, kako njihov posao nije da sami mudruju o zakonodavstvu, nego da provode postojeća naređenja javnog prava, to im uvijek mora izgledati najbolja ona pravna konstitucija koja upravo postoji ili, kad ova bude zamijenjena s najvišeg mjesta, ona sljedeće, i tako je sve u svom odgovarajućem mehaničkom redu. Ali, kad se iz te sposobnosti da se snađu u svakom stanju u njima rodi uobraženje da mogu prema pravnim pojmovima (dakle a priori, ne empirički) suditi o načelima *državnog ustava* uopće; ako zatim na sav glas objave da poznaju *ljude* (što se, naravno, može očekivati, jer s mnogima imaju posla), ali ne poznaju *čovjeka* i sve ono što se od njega može načiniti (za što se traži više stajalište antropolozskog promatranja), te se, opskrbljeni tim pojmovima, bace na državno i međunarodno pravo kako ga propisuje um – onda taj prijelaz ne mogu načiniti drukčije doli u

14

To su zakoni dopuštenja čistoga uma, koji dopuštaju da se neko nepravedno javno-pravno stanje održi sve dotle dok samo od sebe ne sazre za potpuni prevrat ili dok se mirnim sredstvima tome ne približi. Jer, bilo kakvi pravni ustav, makar on i u manjoj mjeri odgovarao pojmu prava, bolji je nego nikakvi, a takva sudbina (anarhija) može zadesiti prenaplenu reformu. – Prava državna mudrost smatrat će, dakle, u sadašnjem stanju stvari, svojom dužnošću provoditi reforme u duhu ideala javnoga prava, a revolucije, tamo gdje ih priroda sama izazove, neće iskoristiti da opravda još veće ugnjetavanje, već će ih shvatiti kao poziv prirode da provede temeljitu reformu i stvori ustavni poredak zasnovan na načelima slobode, kao jedino trajnog stanja.

duhu izvrtanja, primjenjujući svoj uobičajeni postupak (postupak mehanizma po despotski danim prinudnim zakonima) i tamo gdje pojmovi uma poznaju samo zakonsku prinudu zasnovanu na načelima slobode, koja tek omogućuje pravi državni ustav. A tobožnji praktičar misli da može taj zadatak riješiti mimo ideje uma, empirički, ugledajući se na razne ustave države koji su se najbolje održali, ali su u većini slučajeva bili protupravni. – Načela kojima se on pritom služi (premda ih glasno ne ispovijeda) svode se, otprilike, na sljedeće sofističke maksime:

1. *Fac et excusa*. Iskoristi zgodnu priliku da se samovoljno domogneš vlasti (ili pravo države nad njezinim ili kojim drugim susjednim narodom). Mnogo je lakše iznijeti opravdanje i uljepšati *nasilje nakon djela* (osobito u prvom slučaju ako je najviša unutarnja vlast istodobno i zakonodavna, te joj se valja pokoravati bez razmišljanja) nego prije toga tražiti uvjerljive razloge i čekati na protudokaze. Već i sama ta drskost stvara stanovit dojam kao da je onaj tko tako postupava stvarno siguran u zakonitost svoga postupka, a bog *bonus eventus* na posljetku najbolji je pravni zastupnik.

2. *Si fecisti nega*. Za ono što si sam zgriješio, te si, npr., svoj narod doveo do očajanja i tako do ustanka, poreci da je *tvoja* krivica, pa tvrdi da je svemu kriva upornost podanika ili, ako si se domogao susjednog naroda, da je krivica do ljudske prirode, jer čovjek je takav: ako ga ne spriječiš silom, budi siguran da će on spriječiti tebe i da ćeš mu pasti u ruke.

3. *Divide et impera*. To znači: ako ima u tvom narodu nekoliko privilegiranih glava, koji su te izabrali samo za svog prvaka (*primus inter pares*), posvadi ih međusobno i odvoji ih od naroda. Pomaži zatim narodu, obećavajući mu veću slobodu, pa će onda sve bezuvjetno ovisiti o tvojoj volji. A ako se radi o stranim državama, onda je sijanje razdora među njima približno sigurno sredstvo da ih, tobože pomažući slabijoj, podчиниš jednu za drugom.

Te političke maksime neće, doduše, nikoga obmanuti, jer su one odreda svakome poznate. Nije u pitanju ni to da se zbog njih treba stidjeti, kao da je riječ o odveć očiglednoj nepravdi. Kako se, međutim, velike sile nikada ne stide suda obične gomile, već samo jedna druge, i kako ih spomenuta načela mogu dovesti u nepriliku samo onda ako promaše a ne

ako budu otkrivene (jer što se tiče moralnosti maksima, sve one jednako misle), to im još uvijek preostaje *politička čast*, na koju mogu sigurno računati – a ona se sastoji u *povećavanju moći*, bez obzira na to kojim ju putem stekli.¹⁵

* * *

Iz svih tih krivudanja jedne nemoralne nauke o mudrosti koja ide za tim da ljude izvede iz prirodnog ratnog stanja i uvede u stanje mira, jasno proizlazi: da ljudi, kako u privatnim, tako i u javnim odnosima ne mogu zaobići pojam prava, te se ne usuđuju politiku otvoreno graditi samo na mudrolijama i time pojmu javnog prava odriče svaku poslušnost – što naročito pada u oči u međunarodnom pravu – već mu ukazuju dužno poštovanje, premda izmišljaju stotine izgovora i zabašurivanja da ga u praksi zaobiđu i da prepredenoj sili pripisuju autoritet kao da je izvor i spona svekolikog prava. – Da bi se tom namjernom izvrtanju učinio kraj (iako ne i nepravdi koja je time uljepšana) i da se pritvorni *zastupnici* moćnih na zemlji prisile na priznanje da ne govore u prilog pravu, već sili, od koje su prihvatili ton kao da i sami imaju tu nešto zapovijedati, bit će dobro da se razotkrije obmana, kojom oni zavaravaju i sebe i druge, i pronade najviše načelo usmjereno vječnome miru, da se, jednom riječju, pokaže: kako sve zlo koje mu stoji na putu potiče otud što politički moralist počinje odande gdje moralni političar s pravom završava i što on,

15

Premda neki još uvijek sumnjaju u izvjesnu zlobu ukorijenjenu u ljudskoj prirodi – kod ljudi koji žive u jednoj državi, te bi umjesto nje htjeli kao tobožnji uzrok protuzakonitih pojava u ljudskom mišljenju navesti i nedovoljno razvijenu kulturu (sirovost), ipak ta pakost pada u oči sasvim neprikriveno i neporecivo u vanjskomu međusobnom odnosu država. U unutrašnjosti svake države ona je prikrivena prisilom građanskih zakona jer se sklonosti građana da jedni prema drugima budu nasilni, moćno suprotstavlja jedna veća sila, to jest državna vlast. Na taj način pribavlja sila cjelini moralni vid (*causae non causae*), a osim toga, sprečavajući da ne izbiju protuzakonske ljudske sklonosti, ona zaista, u velikoj mjeri, olakšava da se moralna sposobnost razvija u neposrednom poštovanju prava. – Jer, svatko o sebi vjeruje da bi pravo smatrao svetim i vjerno ga se držao, kad bi to isto mogao očekivati od svakoga drugog, a to mu država djelomično i osigurava. Time je učinjen znatan korak prema moralnosti (iako sam korak još nije moralan), jer čovjek biva privržen pojmu dužnosti, bez obzira na to hoće li mu to biti (na neki način) uzvraćeno. – No, kako svatko ima o sebi dobro mišljenje i, istodobno, pretpostavlja postojanje loših namjera kod svih drugih, to se svi uzajamno osuđuju i osporavaju jedan drugome stvarnu vrijednost. (A odakle to dolazi kad se prirodi čovjeka, kao slobodnog bića, ne može pripisati krivica, nećemo raspravljati.) Pa kako i poštovanje prema pojmu prava, koga se čovjek nikako ne može odreći, najsvječnije sankcionira teoriju o sposobnosti čovjeka da mu se prilagodi, to svatko uvida da je dužan činiti, sa svoje strane, ono što taj pojam traži – bez obzira na to što drugi misle.

podređujući načela svrsi (tj. uprežući konje iza kola), sprečava vlastitu najmeru da politiku dovede u sklad s moralom.

Da bi se praktična filozofija dovela u sklad sama sa sobom, potrebno je najprije riješiti pitanje: treba li kod zadataka praktičnog uma poći od njegova *materijalnog načela*, od *svrhe* (kao predmeta naše volje), ili od *formalnoga*, (koji ima na umu samo vanjsku slobodu) i koji glasi: radi tako da možeš htjeti da tvoja maksima postane opći zakon (bez obzira na svrhu)?

Ovo drugo načelo mora, izvan svake sumnje, imati prvenstvo. Jer, kao načelo prava ono je bezuvjetno nužno, dok je prvo načelo nužno samo onda ako se pretpostave empirički uvjeti postavljene svrhe, tj. ako je njegovo ostvarenje moguće. Pa čak i kad bi ta svrha (npr., vječni mir) bila i naša dužnost, ipak bismo i nju morali izvesti iz formalnih načela, maksima vanjskog djelovanja. – Prvo od tih, načelo *političkog moralista* (odnosno problem državnog, međunarodnog i prava građana svijeta) je čisto tehnički problem (*problema technicum*). Drugo načelo, naprotiv, kao *moralnog političara*, je za ovoga problem (*problema morale*), razlikuje se od prvoga kao nebo od zemlje po načinu kako vodi vječnomu miru, koji mi ne želimo samo kao fizičko dobro, nego i kao stanje što proizlazi iz priznavanja dužnosti.

Za rješenje prvog problema, naime problema državne mudrosti, traži se dobro poznavanje prirode, kako bi se njezin mehanizam mogao iskoristiti za spomenutu svrhu. Pa ipak je sve to neizvjesno s obzirom na vječni mir kao krajnji rezultat te mudrosti, uzeli mi bilo koji od navedena tri dijela javnog prava. Neizvjesno je na koji je način lakše na duže vrijeme održati narod u državi u poslušnosti i napredovanju istodobno: da li strogošću, ili mamcem bačenim njegovoj sujeti, vrhovnom vlašću jednog čovjeka ili udruženim snagama nekolicine poglavara, možda samo činovničkim plemstvom ili vlašću cijeloga naroda. Za sve vrste vladanja (osim jedino prave republikanske koja, međutim, može pasti na um samo moralnom političaru), povijest nam daje suprotne primjere. – Još nesigurnije je *međunarodno pravo*, izgrađeno tobože na temelju statuta prema ministarskim planovima, jer ono doista je samo riječ bez stvarnog sadržaja i zasniva se na ugovorima koji u istom onom aktu kojim su zaključeni sadrže prikrivenu

venu namjeru da budu pogaženi. Tome nasuprot, rješenje drugog problema, tj. *problema državne mudrosti*, nameće se takoreći samo od sebe, za svakoga je očigledno: izlaže sramoti svako lukavstvo i pritom vodi ravno svrsi. No, mudrost nas podsjeća na to da mu ne treba prilaziti prenagljeno i silom, nego da mu se treba, kad god to povoljan stjecaj okolnosti dopusti, neprestano približavati.

To, dakle, znači: »Težite prije svega za carstvom čistoga praktičkog uma i za njegovom *pravdom*, pa će vam vaša svrha (blagodat vječnog mira) sama od sebe pasti u dio«. Jer, moral ima tu karakterističnu osobinu, i to glede njegovih načela javnog prava (a time i politike koja se može a priori spoznati), da ukoliko svrhu čini manje ovisnom o fizičkoj ili moralnoj prednosti, utoliko se upravo svrha s tom prednošću više podudara. To dolazi otud što baš a priori dana opća volja (u jednom narodu ili u međusobnom odnosu raznih naroda) jedina odlučuje o tome što je među ljudima pravo. A ta ujedinjena volja svih može, samo ako se na djelu dosljedno postupa, prouzročiti ujedno i po mehanizmu prirode djelovanje za kojim težimo i tako pribaviti efekt pojmu prava. – Tako, primjerice, jedno načelo moralne politike glasi: narod se treba udružiti u državu isključivo prema pravnim pojmovima slobode i jednakosti. To se načelo zasniva na dužnosti, a ne na mudrosti. I sada, neka politički moralisti mudruju do mile volje o prirodnom mehanizmu ljudske gomile organizirane u društvo i neka govore kako će on obesnažiti spomenuta načela i osujetiti njihovu namjeru ili neka nastoje dokazati svoje tvrdnje primjerima loše organiziranih ustava staroga i novog doba (npr., demokracija bez predstavničkog sustava), ipak oni ne zaslužuju da ih itko sluša. Ponajprije zato što takva pogubna teorija baš sama stvara zlo koje proriče, jer baca čovjeka u istu klasu s ostalim živim strojevima, kojima je ostala još samo svijest da nisu slobodna bića, da bi tako u vlastitim očima postali najbjeđniji među svim bićima na svijetu.

Kao općepoznata poslovice, rečenica: *Fiat iustitia pereat mundus*, što u prijevodu glasi: "neka vlada pravda, a neka propadnu svi lopovi u svijetu," zvuči možda malo razmetljivo, ali je istinita. To je odvažno pravno načelo, koje staje odlučno na put svim krivudanjima lukavstva i nasilja. Samo se ono ne smije shvatiti pogrešno, kao dopuštenje da se vlastito pravo

koristi s najvećom bezobzirnošću (to bi se protivilo etičkoj dužnosti), već kao obveza moćnika da nikome zbog nenaklonosti ili samilosti prema drugima ne uskrate niti okrnje njegovo pravo. A za to se na prvom mjestu traži da unutarnji državni ustav bude uređen prema čistim pravnim načelima, kao i to da se dotična država udruži s drugim susjedima ili udaljenijim državama analogno općoj državi, kako bi se na zakonski način izravnale međusobne razmirice. – Tom postavkom hoće se reći samo jedno: polazna točka političkih maksima ne smije biti blagostanje i sreća što će ih one donijeti svakoj državi, dakle svrha što je sebi postavlja svaka od njih (u smislu ono jest što se hoće) kao najviše (no ipak samo empiričko) načelo državničke mudrosti, već to mora biti čisti pojam pravne dužnosti (od trebanja, čije je načelo dano a priori čistim umom) bez obzira na fizičke posljedice koje iz toga mogu proizaći. Svijet neće nikako propasti ako u njemu bude manje loših ljudi. Moralno zlo ima tu osobinu, neodvojivu od njegove prirode, da se u svojim namjerama samo sebi suprotstavlja i da se uništava (osobito u odnosu istomišljenika) te tako, makar u laganom napredovanju, ustupa mjesto moralnom načelu dobra.

* * *

Prema tome, *objektivno* (u teoriji) nema uopće sukoba između morala i politike. Naprotiv *subjektivno* (to će reći: s obzirom na čovjekove sebične sklonosti, koje se još ne moraju nazivati praksom, jer se ne zasnivaju na maksimama uma), taj će sukob uvijek postojati i neka postoji, jer na njemu se izoštrava naša vrlina. A prava se hrabrost te kreposti (prema načelu: *tu ne cede malis sed contra audentior ito* – ne ustupaj pred zlom, već mu se odvažno suprotstavljaj, Virgilije, *Eneide* VI, stih 95, Prim. prev.) ne sastoji prije svega u tome da se čovjek s čvrstom namjerom suprotstavi zlu i žrtvama što ih mora podnijeti, nego da pogleda u oči onom mnogo opasnijemu, lažnom i izdajničkom načelu u nama samima – koje svojim mudrovanjem hoće prikazati slabost ljudske prirode kao opravdanje za svaki prijestup – i za pobjedu njezine zlobe.

Politički moralist stvarno može reći: vladar i narod, ili narod i narod ne čine *jedan drugome* nepravdu ako među so-

bom vode rat silom ili lukavstvom – premda čine nepravdu uopće time što uskraćuju svako poštivanje pojmu prava, koji bi jedini mogao osigurati mir za vječna vremena. I pošto svaki od njih gazi svoju dužnost prema drugome, koji je jednako tako prema njemu protupravno nastrojen, sasvim je ispravno ako se oni međusobno zatiru, ali tako da od njihove rase preostane još uvijek dovoljan broj ljudi, kako ova igra ne bi prestala do dalekih vremena i kako bi njihov primjer jednom poslužio kao opomena dalekom potomstvu. Pritom je i providnost u svjetskom tijeku našlo svoje opravdanje: jer moralno se načelo u čovjeku neće nikada ugastiti, a um, koji je pragmatičan, podoban da prema spomenutom načelu provede u djelo pravne ideje, raste neprestano s kulturnim napredovanjem, a time ujedno raste i krivica za one prijestupe. Ni samog stvoritelja, koji je našao za potrebno da takva vrsta iskvarenih bića uopće postoji na zemlji, ne može, izgleda, opravdati nikakva teodiceja (ako se uzme da se stanje ljudskog roda ne može i neće nikada popraviti). No, takvo je stajalište u prosuđivanju za nas suviše visoko a da bismo mogli svoje pojmove (o mudrosti) pripisati najvišoj i nama nedokučivoj teorijski shvaćenoj moći (u cilju teorijske spoznaje). – Na takve očajne zaključke prisiljeni smo neminovno ako ne pretpostavimo da čista pravna načela imaju objektivnu realnost, tj. da se mogu izvesti. Prema tom shvaćanju treba postupiti narod u državi, a onda i država jedna prema drugoj, bez obzira na to što će tome prigovoriti empirička politika. Istinska politika, dakle, ne može učiniti niti jedan korak a da se prije toga ne pokloni moralu; i premda je politika sama za sebe teško umijeće, njezino sjedinjenje s moralom nije nikakvo umijeće. Jer moral presijeca čvor koji politika nije mogla odriješiti čim se te dvije snage suprotstave jedna drugoj. – S ljudskim pravom treba postupati kao sa svetinjom, ma kakve to žrtve stajalo silu koja je na vlasti. Tu se ne može raditi napola i izmišljati neko srednje, pragmatički uvjetovano pravo (nešto između prava i koristi), nego svaka politika treba saviti koljena pred pravom, ali se zato može nadati da će se, premda lagano, uzdići na stupanj na kojem će trajno sjati.

II.

O slozi politike i morala, prema transcendentalnom pojmu javnog prava

Ako apstrahiram cjelokupnu materiju javnoga prava (u raznim empirijski danim odnosima ljudi u državi, ili jedne države prema drugoj), kao što to obično čine učitelji prava, onda mi još preostaje *forma publiciteta*, koju potencijalno sadrži svaki pravni zahtjev, jer bez nje ne bi bilo pravde (koja se može zamisliti samo kao *obznanjena*), pa prema tome ni prava, koje samo ona može dati.

Tu sposobnost za publicitet mora imati svaki pravni zahtjev. A kako je vrlo lako prosuditi postoji li ona u konkretnom slučaju, tj. može li se spojiti s načelima djelatnika ili ne, to spomenuta sposobnost može zgodno poslužiti kao kriterij, dan a priori našem umu, pomoću kojega odmah možemo spoznati – kao pomoću nekog eksperimenta čistog uma – je li stanovit zahtjev (*praetensio iuris*) u ovom drugom slučaju pogrešan (protupravan).

Nakon takve apstrakcije svega empiričkog što sadrži pojam državnog i međunarodnog prava (jer tu leži sve ono loše u ljudskoj prirodi što čini silu neizbježnom), možemo sljedeću postavku nazvati *transcendentalnom formulom* javnoga prava:

»Sva djelovanja koja se odnose na prava drugih ljudi nepravedna su ako se njihova maksima ne slaže s javnošću«.

To načelo treba smatrati ne samo *etičkim* (kao da se tiče samo kreposti) nego i *juridičkim* (budući da se tiče ljudskih prava). Jer, maksima koju ne smijem *glasno* iskazati a da time ne osujetim vlastitu namjeru, koju moram bezuvjetno *kriti* ako hoću uspjeti, koju ne smijem *javno ispovijedati* a da neizostavno ne izazovem sveopći otpor protiv moje odluke, takva maksima nailazi nužno na opću, prema tome a priori jasnu, protuakciju baš zbog nepravde kojom ona svakome prijeti. – To načelo je samo *negativno*, tj. ono jedino ima pokazati što *nije pravo* u odnosu prema drugima. – Ono je, kao kakav aksiom, toliko jasno da se ne može dokazati, a osim toga lako ga je primijeniti, kao što se vidi iz sljedećih primjera javnog prava.

1. U unutarnjemu *državnom pravu* (*ius civitatis*). – Tu se susrećemo s pitanjem na koje je, po mišljenju mnogih, teško odgovoriti, a koje transcendentalnim načelom javnosti vrlo lako rješava: »Predstavlja li pobuna zakonito sredstvo da neki narod zbaci ugnjetačku vlast takozvanog tiranina (*non titulo sed exercitio talis*)?« Prava su naroda povrijeđena i tiraninu se neće nanijeti nepravda ako bude zbačen s prijestolja; u to nema sumnje. Pa ipak je u najvećoj mjeri nezakonito da podanici na taj način traže svoje pravo, te se ni oni jednako tako ne bi mogli žaliti na nepravdu ako bi u toj borbi podlegli i ako bi potom, zbog toga, imali iskusiti najtežu kaznu.

Tu može čovjek svakojako mudrovati, za i protiv, ako želi stvar riješiti dogmatskim deduciranjem pravnih osnova. No transcendentalno načelo publiciteta javnoga prava može proći i bez te opširnosti. Prema njemu, treba zapitati sam *narod*, prije nego što sklopi građanski ugovor, bi li se usudio javno obznaniti maksimu o eventualnom podizanju ustanka. Lako je uvidjeti da bi narod, kad bi pri stvaranju državnog uređenja postavio uvjet da u stanovitim slučajevima smije upotrijebiti silu prema poglavaru, time prisvojio zakonsku vlast nad njime. No u tom slučaju poglavar ne bi bio ono što jest ili, ako bi i jedno i drugo bilo potrebno da bi se uspostavila država, onda njezino stvaranje uopće ne bi bilo moguće, a to bi se protivilo namjeri samoga naroda. Nepravednost pobune očigledna je, dakle, po tome što bi njezina maksima onemogućila njezinu namjeru ako bi ljudi *javno izrazili* pristajanje uz nju. Tu bi maksimu, prema tome, trebalo na svaki način držati u tajnosti. – Poglavar u državi, međutim, ne bi bio prisiljen išta kriti. On može otvoreno reći kako će svaku pobunu kazniti smrću kolovođa, bez obzira na to što će ovi misliti da je on prvi od svoje strane pogazio osnovni zakon. Jer, ako je svjestan da ima vrhovnu vlast kojoj se ne može odoljeti (a to se mora pretpostaviti u svakom građanskom ustavu, jer tko nije dovoljno jak da svakog pojedinca u narodu zaštititi od drugoga, taj nema prava niti da mu zapovijeda), onda se ne mora brinuti da će publicitet njegove maksime osujetiti njegovu namjeru. S tim je prirodno u vezi i to što bi taj poglavar, u slučaju da narodna pobuna uspije, morao postati običan podanik te ne bi smio pokušati novu pobunu u svoju korist, ali se jednako tako ne bi morao bojati odgovornosti za prijašnje uređenje države.

2. U međunarodnom pravu. – O međunarodnom pravu može se govoriti samo onda ako se pretpostavi stanovito pravno stanje (tj. vanjski uvjet koji čovjeku zaista omogućuje da uživa neko pravo). Kao javno pravo, ono već u svom pojmu ima publikaciju opće volje koja svakome dodjeljuje ono što je njegovo, a taj *status iuridicus* mora proizlaziti iz nekog ugovora koji se ne smije zasnivati na prisilnim zakonima (kao što je onaj iz kojega potiče država), već može činiti i izvjesnu *trajno-slobodnu asocijaciju*, kao što je već spomenuto stanje federalnosti raznih država. Jer, bez ikakva *pravnog stanja* koje aktivno zadire u odnose među raznim (fizičkim ili moralnim) osobama, dakle u prirodnom stanju, može postojati jedino privatno pravo. – I ovdje dolazi do sukoba između politike i morala (kao pravne znanosti), te se opet lako može primijeniti onaj kriterij o publicitetu maksima, samo s tom razlikom što su se tu države ujedinile isključivo u obvezi da uzajamno i zajednički u odnosu prema drugim državama čuvaju mir, a nipošto da osvajaju zemlje. – Tu sada nastupaju sljedeći slučajevi antinomije između politike i morala, zajedno s njihovim rješenjem.

a) »Ako je jedna od tih država nešto obećala drugoj: bilo pomoć, bilo novac za rat, bilo da će joj ustupiti neke zemlje i sl., onda nastaje pitanje: može li se država u slučaju o kojemu ovisi njezin spas osloboditi svoje obveze tako da igra ulogu dvostruke osobe, najprije *suverena* koji nikome u svojoj državi nije odgovoran, a onda opet samo najvišega *državnog činovnika*, koji mora polagati račun državi. Jer onda se dolazi do zaključka da se država u drugom svojstvu oslobađa onoga na što se obvezala u prvom.« – No, kad bi država (ili njezin poglavar) razglasila tu svoju maksimu, onda bi je naravno druge države izbjegavale ili bi se udružile s ostalima da se odupru njezinim bezobzirnim namjerama. A to dokazuje da bi politika, unatoč lukavstvu, sama osujetila svoju svrhu kad bi igrala tako otvorenih karata. Prema tome, gornja maksima je pogrešna.

b) »Ako jedna država koja je nabujala do strašnih razmjera (*potentie tremenda*) zabrine susjednu silu, može li se pretpostaviti da će ona, budući da *može*, i htjeti ovu potlačiti, i daje li to slabijoj pravo da (ujedinjenim) napadom krene na jaču, bez prethodne uvrede?« – Država koja bi na to pitanje

odgovorila: »da« i koja bi tu svoju maksimu objavila, samo bi još brže i sigurnije navukla na sebe zlo. Jer veća bi sila pretekla manju, a eventualno združivanje malih sila samo je slaba slamčica za onoga tko se umije koristiti onim »*divide et impera*«. – Ta maksima državničke mudrosti, javno publicirana, onemogućuje, dakle, nužno vlastitu namjeru, i stoga je neopravdana.

c) »Ako neka mala država svojim položajem narušava sklop jedne veće države i time onemogućuje njezin opstanak, je li ova u pravu da onu manju pokori i pripoji sebi?« – Lako je uvidjeti da ona veća država ne bi smjela glasno iskazati takvu maksimu, jer bi se male države pravodobno ujedinile ili bi druge velike države povele borbu za taj plijen. Tako bi se ova maksima onemogućila svojom otvorenošću, što je znak da je nepravedna, i da to može biti u vrlo velikom stupnju. Jer nepraveda, i kada je izvršena na neznatnom objektu, može još uvijek biti vrlo velika.

3. *Pravo građana svijeta* ovdje ne spominjem. Ono je analogno međunarodnom pravu i zbog toga je lako navesti njegove maksime i ocijeniti ih.

* * *

Načelo o nespojivosti maksima međunarodnog prava s javnošću pruža nam, istina, dobar kriterij za nesuglasnost politike i morala (kao nauku o pravu). No trebamo biti poučeni i o tome pod kojim se uvjetom te maksime podudaraju s pravom među narodima. Jer, nije dozpušten obratni zaključak: da su one maksime koje podnose publicitet samim tim i pravedne, budući da onaj tko je sigurno nadmoćan ne treba kriti svoje maksime. – Međunarodno pravo uopće je moguće samo pod uvjetom da prethodno postoji neko *pravno stanje*. Bez toga nema javnog prava, te je svako pravo koje se može zamisliti izvan toga stanja (u prirodnom stanju) samo privatno pravo. No prije smo vidjeli da je federativno stanje među državama, namjera kojeg je da ukloni rat, jedino *pravno stanje* koje ne zadire u slobodu država. Prema tome, suglasnost između politike i morala moguća je jedino u federativnoj zajednici (koja je prema pravnim načelima a priori data i nužna). Osnivanje te zajednice u što širem obujmu čini pravnu osnovicu cjelokupne državničke mudrost, a bez te je nam-

jere svekoliko njezino mudrovanje glupost i prikrivena nepravda. – Ta nadripolitika ima svoju *kazuistiku*, koja ne zaostaje za najboljom jezuitskom školom – *reservatio mentalis*: pri sklapanju javnih ugovora upotrebljavati takve izraze koje ćemo u zgodnoj prilici tumačiti po volji, u svoju korist (npr., razlika između *statusa quo de fait i de droit*); probabilizam: izmišljati loše namjere drugih ili smatrati vjerojatnim da one pretežu, a to onda uzeti kao pravnu osnovu da se pokopaju druge mirne države; – i, naposljetku, *peccatum philosophicum* (*peccatillum bagatelle*): smatrati lako oprostivom sitničom što je progutana kakva mala država, ako se time koristila neka druga znatno veća, tobože u interesu povećanja dobra u svijetu.¹⁶

Tome ide u prilog i dvoličnost politike glede morala, koja iskorišćuje sad ovu sad onu njegovu oblast za svoje namjere. – Ljubav prema čovjeku i štovanje ljudskog prava podjednako su naša dužnost. Samo, ono prvo je *uvjetna*, a drugo *bezuuvjetna* dužnost, koja naprosto nalaže i za koju se onaj tko se hoće prepustiti slatkome osjećanju kako čini dobro, najprije mora potpuno uvjeriti da ju nije pogazio. S moralom u prvom smislu (etikom) politika će se lako sporazumjeti da ljudska prava prepusti njihovim poglavarima. Ali što se tiče morala u drugom smislu (kao nauci o pravu), pred kojim bi trebala saviti koljena, politika nalazi za umjesno da se ne upušta ni u kakvu pogodbu, nego da mu radije porekne svaku realnost i da sve dužnosti protumači kao čistu naklonost. Ipak bi tu podmuklost mračne politike mogla filozofija lako spriječiti obznanjivanjem odnosnih političkih maksima, samo kad bi se politika usudila da filozofu omogući publicitet njegovih maksima.

U tom smislu predlažem drugo, pozitivno transcendentno načelo javnoga prava, koje bi imalo ovu formulu:

»Sve maksime kojima je potreban publicitet (da ne promaše svoju svrhu) slažu se istodobno i s pravom i s politikom«.

16

Prilozi za takve maksime mogu se naći u raspravi gospodina dvorskog savjetnika Garvea »O vezi morala i politike 1788.«. Taj ugledni znanstvenik priznaje odmah na početku da nije u stanju dati zadovoljavajući odgovor na to pitanje. Pa ipak, odobriti te maksime, iako uz priznanje da je nemoguće pobiti sve prigovore koji se protiv njih javljaju, izgleda mi kao odveć velika, veća no što je na mjestu, popustljivost prema onima koji su skloni da ih zloupotrijebe.

Jer, ako one mogu ostvariti svoju svrhu jedino publicitetom, to znači da su u skladu s općom svrhom publike (srećom), a pravi zadatak politike i nije ništa drugo nego to da postigne tu suglasnost (da ova bude zadovoljna svojim stanjem). Ako se, međutim, ta svrha može postići *samo* publicitetom, to jest tako da se odstrani svako nepovjerenje prema maksimama, onda se maksime moraju slagati s pravom publiciteta, jer samo je u njemu moguće ujediniti svrhu svih njih. – Daljnje izvođenje i raspravljavanje tog načela moram ostaviti za drugu priliku. No, da je spomenuta formula transcendentna, vidi se po tome što su uklonjeni svi empirički uvjeti (nauka o sreći) koji čine sadržaj zakona, a uzeta je u obzir samo forma opće zakonitosti.

Ako je naša dužnost, i ako istovremeno postoji i opravdana nada, da ostvarimo stanje javnog prava, makar na beskrajoj crti postupnog približavanja, onda *vječni mir*, koji mora doći nakon onoga što se do sada pogrešno nazivalo mirnim ugovorima (a bilo bi točno da se nazivalo primirjima), nije prazna ideja, nego zadatak koji se, rješavan postupno, stalno približava svomu krajnjem cilju – jer vremenski razmaci, potrebni za to napredovanje, postaju vjerojatno sve kraći.